

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2019

ISSN 0015-248X

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Hanna Lindberg
Ansvarig chefredaktör
Emil Kaukonen
Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Pia Maria Ahlbäck
Martina Björklund
Mats Börjesson
Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Ugglå
Tage Kurtén
Kristina Malmio
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Pekka Kettunen
Jutta Ahlbeck
Eva Costiander-Huldén
Carina Gräsbeck
Margrét Halldórsdóttir
Jonas Lagerström
Hanna Lindberg

Formgivning

Oy Graaf Ab

Tryckning

Oy Nordprint Ab

Kontakt

Redaktionen: finsktid@abo.fi
Prenumerationer: pren-finsktid@abo.fi

Mer om oss

www.finsktidskrift.fi
Instruktioner för skribenter:
www.finsktidskrift.fi/medverka/for-skribenter/
Om prenumerationer: www.finsktidskrift.fi/prenumerera/

Bidragsgivare

Svenska Litteratursällskapet i Finland, Svenska Kulturfonden,
Föreningen Konstsamfundet, Kulturfonden Island-Finland,
William Thuring's Stiftelse, Kommerserådet Otto A. Malms
Donationsfond, Waldemar von Frenckells stiftelse

Innehåll 5/2019

<i>Chefredaktör Hanna Lindberg</i>	
Språk på undantag	5
Kollegialt granskade artiklar	
📄 <i>Andrej Scheglov</i>	
”Men om Finland är clart noogh...” Erik den helige och hans korståg till Finland i Olaus Petris krönika	7
Essäer	
<i>Tobias Pontara</i>	
Människan, musiken och kunskapen – om kunskap som slutgiltighet i Arvo Pärts <i>Magnificat</i>	27
<i>Svante Lindberg</i>	
Frankrikebilder och kreativ exil i Marianne Alopaeus och Anne-Marie Berglunds författarskap	39
<i>Panu Petteri Höglund</i>	
Iriska språket och irisk nationalism – en invigd outsiders syn	53
Granskaren	
<i>Torbjörn Kevin</i>	
Mauno – järnnäve i sidenhandske	64
<i>Lennart J. Lundqvist</i>	
Håll Sverige utanför!	67
<i>Laura Hollsten</i>	
Lärda essäer om Linnés dissertationer	69
<i>Carl Johan Ljungberg</i>	
Det nya kalla kriget sett i backspegeln	74

Språk på undantag

I *Åbo Underrättelser* (27.8.2019) kunde vi för en tid sedan läsa att intresset för att studera främmande språk avtagit kraftigt under 2000-talet. Av årets åttonde klassister i S:t Olofsskolan valde endast en handfull elever ett främmande språk som tillval, vilket var för få för att bilda en undervisningsgrupp. Språkstudier är mera arbetsdryga än praktiska ämnen och dessutom försvårar den nya läroplanen studier av flera främmande språk. Mycket har skrivits om finska elevers bristande intresse för den så kallade ”tvångssvenskan”, men de facto är alla språk satta på undantag i det rådande samhällsklimatet. Jag brukar ogilla att lägga fram skräckscenarier inför framtiden, men kan samtidigt inte undvika att känna obehag inför nonchalansen av språkkunskaper, och vad detta kommer att innebära på sikt. Som humanist är språket mitt primära verktyg, och utan gedigna språkkunskaper eroderas fundamentet för kunskapsackumulation och analys. Och populistiskt snack om att studier i ett språk skulle stå i vägen för andra språk är bara nonsens; en djupare insikt i ett språk öppnar för en större förståelse av andra.

Bidragen i detta nummer lägger alla på olika sätt språk, främmande kulturer och behovet av att vidga perspektivet i centrum. Numrets kollegialt granskade artikel är skriven av Andrej Scheglov och behandlar arvet av Ericus Olai i Olaus Petris historieskrivning. Scheglov analyserar i vilken mån Olaus utgick från sin föregångare Ericus och fokuserar i synnerhet på beskrivningen av Erik den helige i de bågge historieskrivarnas krönikor. Frågan om på vilka sätt

Ericus Olai och Olaus Petri förnyade historieskrivning har varit omdebatterad, och Scheglov vill genom sin analys granska tidigare historiografers tolkning av förhållandet mellan historieskrivarna.

Att vidga begreppet kunskap är ambitionen i Tobias Pontaras essä. Med utgångspunkt i Arvo Pärts a capella-verk *Magnificat* ställer Pontara frågor om kunskapens gränser och möjligheter. Pontara hävdar att det inte endast är ord och siffror som skapar kunskap, utan att detta även kan nås genom den upplevelse ett verk som *Magnificat* förmedlar. Genom Pärts musik kan man gå in i det tidlösa och därigenom återerövra vårt förhållningssätt till världen och till våra egna liv.

Svante Lindberg undersöker i sin essä betydelsen av Frankrike i Marianne Alopaeus och Anne-Marie Berglunds författarskap. Både Alopaeus och Berglund föddes i Finland men levde största delen av sina liv i Sverige. Lindberg analyserar hur Frankrike och den franska kulturen aktualiseras i de båda kvinnornas författarskap; författarskap som präglats av postexil, känslor av utanförskap och sökandet efter tillhörighet och hem.

I Panu Petteri Höglunds essä får vi stifta bekantskap med ett språk som få av oss är bekanta med, nämligen iriskan. Höglund, som själv har publicerat skönlitteratur på iriska, beskriver de språkliga förhållandena i den brittiska övärlden, samt både det romantiska förhållandet till och den faktiska användningen av iriska på Irland. Höglund pekar på de fascinerande paradoxer som omgärdar språket och de människor som av olika syften knyter an till det.

Finsk Tidskrift önskar härmed sina läsare en riktigt god start på hösten!

Hanna Lindberg

Åbo, 9.9.2019

Kollegialt granskade artiklar

✚ ”Men om Finland är clart noogh...” Erik den helige och hans korståg till Finland i Olaus Petris krönika

Andrej Scheglov

Inledning

1500-talet var en viktig period för svensk historieskrivning. En av de framstående historikerna från denna tid var reformatorn Olaus Petri (1493–1552). Omkring 1530- och 1540-talen skrev han sitt omfattande historiska verk *En svensk krönika* (*En Swensk Cröneka*). Detta verk var grundat på de principer som var nya för svensk historieskrivning. Olaus förklarade att en historiker måste vara objektiv och skriva det som är sant, i stället för att berömma sitt land på bekostnad av andra länder.

Som historiker genomförde Olaus ett kolossalt arbete med källorna. Han använde dokument från olika arkiv samt en rad krönikor. Den viktigaste av dem var *Chronica regni Gothorum* (”Krönikan om goternas rike”) som skrevs under 1400-talet av teologen och historikern Ericus Olai (d. 1486). De båda historikerna – Ericus Olai och Olaus Petri – har uppfattats som banbrytande

författare i svensk historieskrivning. Det är ett välkänt faktum att historieskrivningen under äldre nutid nådde en högre vetenskaplig nivå än på medeltiden. Men hur och när skedde detta genombrott i Sverige? Några forskare – exempelvis Gustav Löw – poängterade Ericus Olais stora insats för svensk historieskrivning (Löw 1908, 41–50). Olle Ferm har emellertid framhävt Olaus Petris roll som representant för ”ett nytt sätt att skriva historia” (Ferm 2007, 10–11, 23; jfr Scheglov 2013, 376–377). Det är därför intressant att studera förhållandet mellan deras krönikor. I vilken grad har Olaus utgått från Ericus Olais krönika, och i vilken grad var han självständig? På vilket sätt använde Olaus sina föregångares material? Ett av avsnitten som förtjänar uppmärksamhet är Olaus Petris berättelse om Erik den helige. Denna episod har analyserats av Gunnar T. Westin, som hävdade att Olaus förkastade Ericus Olais berättelse eftersom den närmast var en parafras av helgonlegenden (Westin 1946, 35, 194).¹ I stället skapade han sin egen berättelse om Sankt Erik. Syftet med min artikel är att verifiera Westins slutsatser och att presentera min egen analys av den episod i Olaus Petris krönika som handlar om Sankt Erik.

Min forskning beträffande Olaus Petris uppfattning om Sankt Erik har även varit inspirerad av Olle Fermers monografi om Olaus Petri som historiker. Ferm analyserar Olaus Petris syn på historia samt Olaus Petris kritik av de medeltida skrifterna om kung Magnus Eriksson.² Ferm sammanfattar att Olaus Petri måste betraktas som en banbrytare i svensk historieskrivning (Ferm 2007). Frågan om Olaus Petris uppfattning om Sankt Erik betraktar Ferm emellertid inte i sin monografi. I artikeln fokuserar jag på Olaus Petris beskrivning av Erik den helige för att utreda huruvida Olaus Petri var en banbrytare. Jag koncentrerar mig på följande problem:

1. Hur använde Olaus Petri helgonlegenden och andra källor om Erik den helige?

1 Westins avhandling från 1946 är hans viktigaste arbete om Olaus Petri som historiker. Beträffande Westins smärre bidrag till studier rörande detta ämne se Westin 1992 och Westin 2002.

2 Beträffande min polemik mot Ferm vad gäller Olaus Petris berättelse om kung Magnus Eriksson se Scheglov 2013.

2. Vad säger Olaus Petris beskrivning av Sankt Erik om Olaus Petris sätt att skriva historia?

Beskrivningar av Sankt Erik före Olaus Petri³

Legenden om Sankt Erik tillkom omkring 1200-talets slut.⁴ Den berättar att i Eriks ådror rann kungarnas blod, och att han valdes till kung när tronen blev ledig (Gejer & Schröder 1828, 272). Han byggde kyrkor och sörjde för gudstjänsten, styrde sitt folk och stiftade lagar samt bekämpade kristendomens och rikets fiender. De tacksamma undersåtarna föreslog att kungen för egen del skulle använda den del av sakören som hörde till kronan. Kungen tackade nej. Det kan hända, förklarade kungen, att undersåtarnas efterkommande behöver dessa pengar.

Erik var enligt legenden ivrig att be, vaka och fasta. Han kände medlidande med de bedrövade och var frikostig med allmosor. Han klädde sig i en tagelskjorta och avstod under långa perioder från könsumgänge med sin drottning (Gejer & Schröder 1828, 272–275, 318). Det berättas om Eriks korståg till Finland. Kung Erik besegrade finnarna och omvände dem till kristendomen. Han lät bygga kyrkor och insätta präster i Finland, och gjorde biskop Henrik till ledare för Finlands kyrka (Gejer & Schröder 1828, 274–275, 318–320). Erik mördades i Uppsala år 1160 av en dansk kungason (Gejer & Schröder 1828, 274–277, 320).

Legenden tecknar Erik som högboren, rättvis och from, som en försvarare av kristendomen och som en martyr. Vid mitten av 1400-talet skrev man i Prosaiska krönikan att Eriks far var ”en godher ryker bonde” och att Sverige inför Eriks kungaval redan hade fått en kung, Karl, som valdes av götarna (Fant 1818, 246; Klemming 1868, 235).

Ericus Olai kände till Erikslegenden och använde sig av den. Hans berättelse om Sankt Erik är dock en självständig text. Ericus

3 Angående Ericus Olais tankar om Sankt Erik se även Tjällén 2007a och Tjällén 2007b. Beträffande diskussionen om Ericus Olais metoder och inställning som historiker se Tjällén 2016 samt Scheglov 2018.

4 För översikter över diskussioner om Erikslegenden och Erik den helige, se Bolin 1953. Beträffande nyare uppfattningar och hypoteser, se Heikkilä 2013.

återger Erikslegendens uppgift om hur Erik valdes till kung, och kompletterar den med uppgiften om Eriks fadersnamn – Jedwards-son (Heuman & Öberg 1993, 67). Därefter övergår Ericus till egna resonemang. Han lyfter fram tanken att Eriks val till kung sammanföll med viktiga omständigheter: svåra tider, nödvändigheten av att förse riket med en kung, personens lämplighet och enhäligheten vid valet.

Att det rädde svåra tider är, förklarar krönikeskrivaren, i sig ett hemligt tecken: när dessa tider går mot sitt slut ska Gud sända en rättvis kung. Förmodligen ligger det en dold mening i det faktum att en sådan kung blev vald – av Gud snarare än av människorna – under ett anmärkningsvärt lyckligt år, 1150. Och det var just under detta år som biskop Henrik blev sänd till Sverige från Britannien. Dessa två ledare – kungen och biskopen – framträdde som två lyktor: de upplyste folket och stärkte det i den kristna tron (Heuman & Öberg 1993, 67; jfr *ibid.*, 23).

Det faktum, fortsätter Ericus Olai, att tronen var obesatt, innebär att riket behövde en kung *de facto*, *de jure* eller både *de facto* och *de jure*. Om Sverige redan hade en kung – Karl Sverkersson – var kungasätet vakant *de jure*, eftersom kungavalet enligt gammal sed måste genomföras vid Mora sten, vilket inte hade varit fallet vid valet av Karl Sverkersson (Heuman och Öberg 1993, 67–68).

Ericus Olai bevisar att Erik den helige var den rättmätige tronpretendenten. Lämpligheten för ett kungligt ämbete, förklarar krönikeskrivaren, beror på meriter och härkomst. Att Sankt Erik var en helig man är uppenbart om vi ser på hans levnadssätt. Eriks höga härkomst, fortsätter Ericus Olai, kan bevisas av det som man läser i kyrkan – att Erik var en ättling till kungarna och rikets förnämsta män. Det fanns inget skäl för prelaterna att fara med osanning om den helige mannens härkomst. Om kung Erik var en bondeson skulle detta innebära en ännu större ära, då han som en människa av låg börd hade förtjänat så stor respekt (*ibid.*, 68).

Det anförda materialet skiljer sig väsentligt från texten i helgonlegenden, och det är således inte en parafra av den utan en självständig text där författaren förmedlar egna tankar om Erik den helige. Även citaten från legenden använder Ericus Olai på ett sådant vis att de får en ny betydelse. Legendens säger att 1) Erik var av förnäm härkomst; 2) att han valdes till kung för sina

meriter; och 3) att han var en from kung. Ericus Olai berättar 1) att Erik valdes till kung för sina meriter; 2) att han var av förnäm härkomst; 3) att han var en tronpretendent som hade rätt att göra anspråk på tronen tack vare sina meriter och sin härkomst. Det centrala temat i Erikslegenden är kungens fromhet, medan det i Ericus Olais berättelse är kungens rätt till tronen.

Olaus Petris berättelse om Sankt Erik

Olaus Petri hade god kunskap om källorna till Erik den heliges historia. Han använde sig av helgonlegenderna, Prosaiska krönikan, Ericus Olais krönika, laghandskrifterna och andra skrifter. Med hjälp av dessa källor skapade han en berättelse om Sankt Erik som skiljde sig från Ericus Olais framställning. Olaus Petri ifrågasätter inte uppgifterna om att Sankt Erik hade en föregångare och rival – kung Karl Sverkersson: ”Thå nw konung Swerker dödh war, seyes Östgötharne haffua vthwaldt hans son Karl til konung.” (Sahlgren 1917, 54). Olaus noterar att östgötarnas beslut annullerades genom Erik Jedvardssons val vid Uppsala: ”Men samma vthwelielse bleeff om intit, ty at then menige man i Vpland togho en til konung som heet Eric Jedhwardason, then man kallar Sancte Eric [...]” (ibid.). Vid en senare redigering av sin krönika gjorde Olaus ett tillägg:

[...] och ther aff kom en skadeligh owilie och mykit ont emellan Östgötherna och Vpland, Ty Östgötherna hölla altijd medt konung Swerkers slecht, och Vplendingar med S: Erics slächt, och then ena slechten gick then andra effter, heela rijket till skadha och förderff [...]

(Sahlgren 1917, 54–55).

Här ser vi ett karakteristiskt drag i Olaus Petris historieskrivning. Till skillnad från Ericus Olai tar han inte upplanningarnas parti, utan förblir neutral. Olaus konstaterar att släkterna kämpade mot varandra och att denna kamp drog olycka över hela Sverige. Erik Jedvardssons val till kung blir därmed framställt i ett nytt ljus. Enligt Olaus ledde det till en konflikt som var skadlig för Sverige och varade i många år.

Olaus Petri anger biografiska uppgifter om Erik den helige: "[...] och hade thenne Eric vnga konung Ingas dotter til hustru, och åtte med henne en son som heet Knut [...]" (ibid., 55). Därefter övergår han till den omstridda frågan om Erik den heliges härkomst:

[...] och seyes hans fadher haffua warit en rijker bonde, Somlige äro och widh thet sinnet, at han war födder aff konunga släkt. (ibid.)

Olaus är övertygad om att frågan om Erik den heliges härkomst inte spelar någon roll. Han anser att det är dygden som gör människan ädel. Helgonlegendens uppgifter om Sankt Eriks fromhet sammanfattar han på följande vis: "[...] "och warder i hans legende noogh foregiffuit om hans godha vmgengelse [...]" (ibid.). Det som väcker Olaus Petris beundran är kungens osjälviskhet och hans omsorg om undersåtarna: "[...] besynnerliga warder ther berördt at han mykit heller wille wara sina vndersåtar till lettelse än til tunga, Ty läät han them behalla qwart inne med sich, thet han med retta motte haffua vthkraftt [...]" (Sahlgren 1917, 55–56).

Vidare berättar Olaus Petri om korståget till Finland: kung Erik besegrade finnarna, skänkte dem fred, lät förkunna Guds ord för dem och lämnade biskop Henrik i Finland. Kungen återvände hem och gjorde mycket nyttigt för Sverige. Bland annat skapade han nya lagar för detta land. Olaus citerar uttrycket "Sankt Eriks lag", och anmärker att meningen med detta uttryck är oklar: "Men hwilken the laghen äro, ibland annor lagh som wij nw bruke, kan man icke retzliga seya, för ty laghen haffua offta sedhan wardet förwandlat, Berörer doch konung Birger i sinne laghboock om hin helga konung Erics lagh, Almenneliga pläghar man och tala om Sancte Erics konungs lagh [...]" (ibid., 56).

Om Erik den heliges död berättar Olaus på följande sätt: "Thå han nw regerat hade i tiyo åar, satte sich vp emoot honom en aff Danmark som heet Henric Skötlare med sinom son, then ther Magnus heet och äro somblige widh then mening at Karl, konung Swerkers son skulle haffua warit ther i råd med, epter thet han hade til forenne warit vthwald til konung." (ibid.).

Ericus Olais berättelse och Olaus Petris skildring

Olaus Petris skildring av Sankt Erik skilde sig väsentligt från Ericus Olais berättelse om denna kung. Hur kan detta förklaras? Som jag anmärkte ovan tolkar Westin detta som att Olaus Petri skulle ha förkastat Ericus Olais ”parafra av legenden”, och skapat sin egen framställning om Sankt Erik. Enligt Westin noterade Olaus Petri följande moment i sina källor: Eriks val till kung, omsorg om undersåtarna, korståg till Finland och död. Olaus fokuserade på dessa moment och skapade en berättelse med en fast kronologi (Westin 1946, 35, 194–196). Westin kommer därför fram till följande förklaring: Olaus föredrog att inte använda Ericus Olais parafra av legenden om Erik den Helige.⁵ Han skapade i stället en historisk berättelse, trots att hans huvudkälla – Erikslegenden – var densamma som hos Ericus Olai (ibid., 35, 194).

Denna tolkning är dock inte helt korrekt. Westin uppfattar Ericus Olais berättelse om Erik den helige som en parafra av helgonlegenden, men jag vill än en gång understryka att så inte var fallet. Ericus Olais berättelse om Sankt Erik är i hög grad självständig (se Scheglov 2018, 106–113). Detta är, som jag har visat, en polemisk kommentar till Erikslegenden, där Ericus Olai bevisar att Erik var en tronpretendent som hade rätt att göra anspråk på tronen (Scheglov 2018, 107–111; jfr Scheglov 2012, 405–406). Denna text var så speciell att Olaus Petri inte kunde bygga sin framställning på den utan blev tvungen att skapa sin egen berättelse.

Westin hävdar att Olaus Petri ”har skjutit Ericus Olais legendparafra åt sidan” (ibid., 194). Min jämförelse av texterna har dock lett mig till följande slutsats: Trots att texterna är mycket olika har Ericus Olais berättelse utövat ett visst inflytande på Olaus Petri även i detta fall. Det råder inget tvivel om att Ericus Olai inspirerade ”Mäster Olof” att diskutera frågan om Sankt Eriks härkomst:

5 ”I skildringen av Erik den heliges regering har Olaus Petri skjutit Ericus Olais legendparafra åt sidan” (Westin 1946, 194).

Ericus Olai	Olaus Petri
<p>Sanguinis vero nobilitas, que de eo leguntur in ecclesia, perdocetur; sic enim de eo legitur: "Exstitit enim tam regali prosapia quam nobilium Suecie procerum oriundus" (<i>Att han härstammade från en förnäm släkt framgår från det som man förkunnar om honom i kyrkan. Det förkunnas om honom nämligen på så vis: "Han var ättling till såväl konungar som förnåma svenska stormannasläkter"</i>) (Heuman & Öberg I, 68; översättning: Andrej Scheglov; citatet ur Erikslegenden anförs i Hans Ailis översättning: Aili et al. 1990, 93)</p>	<p>Somblige äro och widh thet sinnet, at han war födder aff konunga släkt. (Sahlgren 1917, 55)</p>
<p>Quid enim opus fuisset prelati de viro sancto vel falsa commentari uel ab aliis dictata comprobare et ecclesie legenda demandare, cum vtique in maiorem laudis materiam regis et martiris accessisset, si de humili domo et vulgari progenie processisset, et nichilominus ad tantum culmen honoris omnibus acclamantibus proueni meruisset? (<i>Finns det något skäl för prelaterna med att fara med osanning om den helige mannen eller med att godkänna andra människors påhitt och befalla att dessa skulle förkunnas i kyrkan? Ty om denne kung och martyr verkligen härstammade från en låg ätt och hörde till enkelt folk men trots detta förtjänade att man upphöjde honom enhälligt till ett så hederligt ämbete, så är han värd en ännu större ära.</i>) (Heuman & Öberg I, 68; översättning: Andrej Scheglov)</p>	<p>Thet war honom ingen wanhendher, at han war en bonda son, vtan thet war honom heller en stoor ära, at han som aff ringa släkt födder war, skickade sich så wel, at hwar man hölt honom ther godh fore, at han motte wara theras konung. (Sahlgren 1917, 55)</p>

Dessa exempel vittnar om att Ericus Olai har påverkat Olaus Petri. De båda författarna hävdar att det inte skulle vara skamligt om Erik den helige var en bondeson, och att det snarare innebar ett Erik förtjänade en stor ära. Olaus Petri var i detta fall påverkad av Ericus Olai, trots att hans logik skiljer sig från de tankar som finns hos Ericus Olai.

Det finns ännu ett drag i Olaus Petris berättelse om Sankt Erik som vittnar om att han inte sköt Ericus Olais krönika åt sidan utan även i detta fall studerade den uppmärksamt. I sin berättelse om Erik den heliges död utgår Olaus från just helgonlegenden, men till skillnad från legendens författare nämner han Henrik Skotlare bland dem som slog ihjäl kungen. Denna uppgift hämtade han från Ericus Olais krönika (jfr Westin 1946, 35).

Westin pekar på att Olaus Petri har gjort mycket för att organisera materialet rörande Erik den helige kronologiskt. Han hävdar att Ericus Olai inte har gjort "någon kronologisk skildring av Erik den heliges regering" (Westin 1946, 35). Detta är en överdrift. *Chronica regni gothorum* innehåller i alla fall datumet för Erik den heliges kungaval – år 1150. Olaus Petri meddelar att Eriks regering varade i tio år, och då grundar han sin text på innehållet i legenden. Olaus måste i detta fall snarare räknas som någon som fortsatte Ericus Olais arbete än som hans opponent.

Hur använde Olaus legenden om Sankt Erik?

Trots att Olaus hämtade uppgifter från Erikslegenden, är hans berättelse självständig med avseende på språk och stil. Den innehåller inga citat från legenden. Olaus använder sina egna ord och kunskaper i retorik. Han tillämpar olika stilfigurer, till exempel *adnominatio* – en upprepning av ord som har samma rot: "Thå nw Swerker dödh war, seges Östgötharna haffua, **vthwaldt** hans son Karl til konung, Men samma **vthwelielse** bleff om intit [...]" (Sahlgren 1917, 54). Han använder *epistrophe* – bisatser som slutar på samma ord: "Ty Östgöterna hölla altijd konung Swerkers **slecht**, och Vpleninganar med S. Erics **slecht** [...]" (ibid.). En mening är utsmyckad med en *allitteration*: "behöffde **botas** och **bettras**". I

några meningar använder Olaus *parallellismer*, *antiteser* och *upprepningar* av nyckelord. Här följer ett exempel:

Thet är ära, at en **ringa** man för **sin dygd skul** warder **vpsatt**, Och thet är stoor **neesa** wara **högd vtkommen** och bliffua for **sin odygd skull nidher satt** [...] (Sahlgren 1917, 55).

Det citerade avsnittet är ett exempel på rytmisk prosa med parallellismer och antiteser: ”ära” – ”neesa”, ”ringa” – ”högd vtkommen”, ”för sin dygd skul” – ”for sin odygd skull”, ”vpsatt” – ”nidher satt”. Den följande meningen innehåller ännu ett exempel på rytmisk prosa. Där spelar upprepningen av nyckelorden ”wel” (väl) och ”monge” (många) en viktig roll:

Ja thet är icke vnder at om the konungar och förstar warder **wel** talat som ställa sich **wel**, emot theras vndersåtar The äro **monge** som niwta them mykit til godhe, Ther före ära the ock **monge** som tale **wel** om them [...] (ibid.)

Det finns även innehållsmässiga avvikelser från Erikslegendens text hos Olaus Petri. Hans tolkning av den episod som ger exempel på kung Eriks osjälviskhet skiljer sig från Erikslegendens text. I Erikslegenden hävdas att undersåtarna föreslog att kungen skulle ta kronans del av bötespengarna. Olaus Petri tolkar episoden på så vis att det var fråga om en plikt snarare än om en frivillig gåva:

Erikslegenden	Olaus Petri
Cum vero ab omni populo suo propter hoc et hiis similia gratus haberetur, ac unanimiter universi terciam partem satisfactionis delinquentium, quæ juxta morem terræ ad fiscum Reipublice legaliter pertinet eidem vellent tribuere. (Gejer & Schröder 1828, 272. Jämför ibid., 273, 318) (<i>Men när han tack vare detta och andra liknande ting blev älskad av hela sitt folk, och alla enhälligt ville skänka honom tredjedelen av lagbryternas böter – enligt landets sed tillfaller denna lagligen statens skattkammare...</i>) (Översättning: Hans Aili. Aili et al. 1990, 93–95).	Ty läät han them behalla qwart inne med sich, thet han med retta motte haffua vthkrafft [...] (Sahlgren 1917, 55–56)

Olaus återger inte den rättsliga tanken som finns i legenden: böterna måste gå till rikets drätselkammare snarare än att tillfalla kungen själv, annars kan folket i framtiden komma att sakna dessa medel. I stället gör han en annan tolkning av kungens replik: det kan hända att andra kungar som kommer efter honom inte sparar undersåtarnas egendom.

Erikslegenden	Olaus Petri
<p>[...] tale offerentibus fertur dedisse responsum, mihi mea sufficiunt, vobis vestra sint salva, quia forsitan hiis posteri vestri futuris temporibus indigebunt. (Gejer & Schröder 1828, 272) (...sägges han ha svarat: "Mitt eget är nog för mig; låt ni ert eget förbli örört, ty kanske skall i framtiden era efterkommande behöva det.") (Översättning: Hans Aili. Aili et al., 95)</p>	<p>och sade sich haffua noogh aff sina eeghna äghodelar, Andre skulle wel komma epter honom, som theras äghodelar intit para skulle [...] (Sahlgren 1917, 55–56)</p>

Olaus Petri noterar inte att det handlar om kronans del av bötespengarna. Det står emellertid i Erikslegendens texter, såväl på latin som på fornsvenska, att det var fråga om böterna (jfr Scheglov 2012, 269, 406). Varför har Olaus avvikit från legendens text? Henrik Ågren har gett en källhistorisk förklaring: det finns en skrift på vers, en prolog till en rimkrönika, som berättar om Sankt Eriks osjälviskhet på samma sätt som Olaus Petris historiska verk (Ågren 2012, 125–126). Kanske rättade sig Olaus Petri efter denna skrift.

Jag vill föreslå en annan förklaring. Som är välkänt var frågan om böterna viktig för Sveriges senmedeltida regenter. Västerås riksdag 1527 beslöt att de böter som utkrävdes av biskoparna ska övergå till kronan. Detta beslut började tillämpas strax efter riksdagen. Olaus Petri stod dock emot uppfattningen av bötespengar som en reguljär inkomstkälla för kronan. I sin krönika ser han med förståelse på att kung Amund Kolbränna lät bränna ner brottslingarnas hus i stället för att ta emot bötespengar (Sahlgren 1917,

43–44). I sitt verk *Domarregler* utvecklar Olaus tanken att regenter inte skulle sträva efter att ta sakören⁶:

Ty laghen är icke giffuen för saköra skuld, vtan för rett skuld, then menigha man til nytto och gagn, och icke til olagligh beskatning, skadha och förderff [...]

(Sahlgren 1917, 302).

Det står klart att den ändring som Olaus Petri gör är ett led i en avsiktlig redigering. Olaus Petri undvek att berätta att Sankt Erik och hans undersåtar betraktade böterna som en inkomstkälla för kronan. En läsare av Olaus Petris krönika kunde tolka episoden på så vis att det handlade om skatterna.

Tankar om Finland

Ericus Olais krönika förbigår med tystnad Erikslegendens berättelse om Sankt Eriks korståg till Finland. Detta har observerats av Biörn Tjällén. Han ger dock ingen förklaring till detta faktum (Tjällén 2007a, 97). Även Henrik Ågren noterar denna detalj i Ericus Olais krönika. Ågren anser att uppgifterna om Eriks korståg till Finland var så pass välkända att Ericus Olai inte ansåg det vara nödvändigt att upprepa dem: ”Det är dock knappast en fråga om nonchalans utan snarare att Ericus förutsätter att läsarna var bekanta med detta och koncentrerar sig på att skildra andra sidor av Erik.” (Ågren, 142).

Enligt min mening är det möjligt att föreslå en annan tolkning. Legendens berättelse om Finlands erövring stämmer inte överens med vissa av de tankar som finns i Ericus Olais krönika. Ericus Olai påstod att Svenska riket formades genom en frivillig förening av fem riken med Uppland i spetsen. Enligt Ericus Olai skulle ett av dessa fem riken ha varit Finland. Erikslegendens uppgifter om att svenskarna skulle ha erövrat Finland stred mot denna teori.

6 Beträffande Olaus Petris tankar om sakören se exempelvis Schmidt, 92–94, Ylikangas 1982, 67–9, Ylikangas 1991, 94–99.

Ericus Olai hävdar i sin krönika att Sankt Henrik som biskop i Uppsala och Sankt Erik som kung i Sverige skulle ha regerat över Sverige tillsammans och varit liksom ”två stora lyktor” för det svenska folket. Dessa uppgifter tog han ur Legendan om Sankt Henrik – *Vita Sancti Henrici* (se Gejer & Schröder 1828, 332). Både Henrikslegenden och Erikslegenden meddelar att kung Erik lämnade biskop Henrik i Finland efter korståget. För Ericus Olai var det emellertid viktigt att presentera Henrik som biskop i Uppsala och att understryka att kungen och biskopen samarbetade med varandra. Detta kan förklara varför han inte fokuserade på Sankt Eriks korståg till Finland.

Till skillnad från Ericus Olai redogör Olaus Petri för Sankt Eriks korståg till Finland. Uppgifterna hämtar han från Erikslegenden. Han berättar att kungen besegrade finnarna, skänkte dem fred, lät förkunna guds ord för dem och lämnade biskop Henrik i Finland. Olaus meddelar att biskop Henrik senare blev ihjälslagen. Kung Erik återvände hem, gjorde mycket gott i Sverige och stiftade nya lagar för detta land.

Olaus Petri redogör för Ericus Olais teori beträffande hur riket kom till:

Teslikes haffua och somblige haftt then mening at thet som nw är itt Sweriges rijke, skal haffua i förtijdhen warit fem rijke, Thet första skulle wara Ffinland och heela Aboo sticht, Thet Andra Helsinga land med all nordhlanden, Thet tridhie Vpland, Södermannaland och Nerike [...] Thet fierde Götha rijke, hela Lincöpings sticht, Werend och Westergötzland, Thet femte Wermeland och alla Dalarna.

(Sahlgren 1917, 12–13).

Olaus ifrågasätter Ericus Olais uppgifter om Hälsingland, Norrland, Värmland och Dalarna: ”Men om Helsinga land med nordhlanden, och Wermeland med Dalarne skola haffua warit tw rijke, ther låter jach andra döma om, mich synes thet icke lijcht wara.” (ibid., 13). Han förkastar också Ericus Olais teori beträffande Finlands fredliga förening med Sverige. Han noterar i stället att Finland erövrades av Sankt Erik, Birger Jarl och kung Birger Magnusson:

Men om Finland är clart noogh, ty thet haffuer icke lenge warit vnder Sverige, vtan medd tijdhen, är så itt stycke och så annat vvnnet här vnder, Sompt (som noogh troendes är) toogh Sancte Eric här til rijkit, Sompt Birgher Jerl, och sompt konung Birgher, som aff Crönekerne wel merkias kan.

(ibid., 13)

Olaus Petri vände sig i detta fall till Erikslegenden för att skapa en mer sannfärdig historisk berättelse. Detta fick viktiga konsekvenser för Finlands kultur. När Mikael Agricola skrev företalet till sin finska översättning av Nya testamentet berättade han hur Finland erövrades av Sankt Erik, Birger Jarl och kung Birger. De historiska uppgifterna lånade Agricola inte från Ericus Olai utan från Olaus Petri (Anthoni 1945; Parvio 1968).

Tankar om härskarnas ära och dygd

Erikslegendens berättelse om Sankt Erik var en viktig text för Olaus Petri eftersom den stämde överens med de meritokratiska idéer som fick ett stort antal anhängare i renässansens Europa. Det fanns många författare som var övertygade om att det är dygden (*virtus* på latin och *virtù* på italienska) som bidrar till att en människa förtjänar respekt. Denna tanke uttrycktes redan i medeltida skrifter från 1200- och 1300-talen. Sedan mitten av 1400-talet blev den systematiskt utvecklad av italienska renässanshumanister, och omkring 1500-talets början blev den populär i Tyskland och andra europeiska länder (se exempelvis Trinkaus, 1970, och där anförd litteratur). Olaus Petri delade denna uppfattning och tyckte att det inte skulle vara skamligt om Sankt Erik var en bondeson: ”Dygden gör mannen ädhela, ää hwad han är på byrdennes wegna, höög eller låågh.” (Sahlgren 1917, 55).

Som jag konstaterade ovan har Olaus Petris uppfattning gemensamma drag med Ericus Olais tankar. En liknande observation gör Henrik Ågren: ”Precis som Ericus Olai pläderar Olaus Petri för en kungamakt grundad i kompetens, inte i släktskap.” (Ågren 2012, 182).

När det gäller en detalj delar jag inte Ågrens uppfattning. Ericus Olai och Olaus Petri har olika sätt att förkunna meritokratiska

idéer. För Ericus Olai är de så att säga konventionella: han var övertygad om att frågan om Eriks härkomst var viktig, men i den polemiska kontexten hävdar Ericus Olai att det inte skulle vara skamligt om Sankt Erik var bondeson. Ett annat sätt att använda denna tanke finner vi hos Olaus Petri. Han var övertygad om att frågan om Eriks härkomst inte spelar någon roll, endast hans meriter är viktiga.

Olaus Petris tankar om Erik den heliges härkomst är viktiga för oss även eftersom de hjälper att klarlägga hans förhållande till renässanshumanismen. Det finns olika syner beträffande frågan om huruvida Olaus Petris etiska föreställningar präglades av renässansens idéer. Westin var övertygad om att Olaus Petri som historieskrivare var påverkad av renässanshumanismen. Denna uppfattning delas inte av Ferm:

Westins slutsats att Olaus Petri för sitt historiska värv emottagit avgörande impulser från tysk reformation och humanism bör tills vidare modifieras. Det reformatoriska inslaget är förstas uppenbart, medan hans tes om ett starkt humanistiskt inflytande – dessvärre aldrig närmare preciserat – är enligt mitt förmenande överdrivet.

(Ferm 2007, 151)

Det finns emellertid en rad argument som ger stöd åt Westins tes om humanismens inflytande på Olaus Petri. I sina tankar om regenternas plikter står Olaus renässanshumanisterna nära. Liksom Erasmus och flera andra humanister tänkte Olaus att en furste måste ta hand om sina undersåtar och vara som *pater patriae* (fäderneslandets far) för sitt folk (jfr Sahlgren 1917, 20). Härskarens mål måste vara folkets bästa enligt Olaus. Även denna typ av uppfattning finner vi hos Erasmus och andra renässanshumanister. Precis som Olaus anser Erasmus att regenterna måste sträva efter att åstadkomma fred. I stället för att inleda krig måste man uppvisa hövskhet, hävdar Erasmus (se Erasmus 1518, 36), och liknande tankar finner vi hos Olaus Petri (se t.ex. Sahlgren 1917, 39, 83). Olaus Petris tankar om Erik den helige måste vi betrakta mot bakgrunden av dessa typ av idéer.

Sammanfattning

Olaus Petri var en människa som så att säga stod på tröskeln till den nya tiden. Även i hans berättelse om Sankt Erik kan vi se hur han förkunnade nya idéer samtidigt som han visade respekt för traditionen. Ett syfte med mitt arbete har varit att verifiera Gunnar T. Westins slutsatser beträffande uppgifterna om Sankt Erik i Olaus Petris krönika. Min undersökning bekräftade Westins slutsats att Olaus inte utgick från Ericus Olais berättelse om Erik den helige utan gjorde sin egen skildring av denna kung.

Däremot håller jag inte med Westin när han påstår att Ericus Olai skulle ha skapat en parafra av helgonlegenden och att Olaus Petri just därför skulle ha skjutit denna parafra åt sidan. Ericus Olais berättelse var inte en parafra, utan en självständig kommentar till helgonlegenden. Därför var detta en så speciell text att Olaus inte kunde utgå från den i sin krönika. I stället skapade han sin egen berättelse om Sankt Erik med två huvudidéer i centrum: 1) en regent måste tjäna folkets bästa och 2) det spelar ingen roll i vilken släkt en människa är född – det viktiga är personliga meriter. Olaus vände sig till en gammal källa, men han fokuserade på de tankar som var aktuella för hans samtid.

När vi läser Olaus Petris texter – bland annat hans berättelse om Erik den helige – kan vi inte låta bli att tänka att flera av hans idéer (exempelvis tanken om härskarnas ansvar inför folket) får uppfattas som aktuella än i dag. Var Olaus före sin tid? Heikki Ylikangas anmärker att det finns tydliga paralleller mellan Olaus Petris etiska föreställningar och upplysningstidens filosofi:

Olaus mål är ”meninge mans bästa”. Hans synsätt, för att inte säga medkänsla, stöder det lägre folket, inte adeln [...] Olaus Petri har faktiskt ett samband med upplysningstiden, trots att den låg två hundra år framför honom. Han hade samma samhällssyn som upplysningsfilosoferna [...] Vardera, Olaus Petri och upplysningens män, stödde sin ställning och sina tankar på folket och inte på makthavarna.

(Ylikangas 1991, 100; jfr Ylikangas 1982, 83)

Enligt min uppfattning ligger emellertid förklaringen snarare däri, att Olaus var inspirerad av renässanshumanismens idéer om regenternas plikter. Föreställningen att härskarna måste ägna sig

åt folkets bästa var populär hos humanisterna som var samtida med Olaus Petri. Vad gäller denna uppfattning av regenternas plikt uppträdde renässanshumanisterna som föregångare till upplysningstidens filosofer. Det var utan tvivel Erasmus och andra humanister som påverkade Olaus Petri. Deras idéer återspeglades bland annat i Olaus Petris beskrivning av Erik den helige.

Litteratur

- Aili, Hans, Ferm, Olle & Gustavson, Helmer (red.) (1990): *Röster från svensk medeltid: Latinska texter i original och översättning*, Stockholm: Natur och kultur
- Anthoni, Eric (1945): "Mikael Agricolas uppgifter om kristendomens införande och den svenska befolkningen i Finland", *Historisk Tidskrift för Finland* 30 (1945), s. 32–35
- Bolin, Sture (1953): "Erik den helige", i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd. XIV. URL: <https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Presentation.aspx?id=15396> [hämtad 13.05.2019]
- Erasmus Roterodamus (1518): *Querela pacis*, Basel: Ioannes Frobenius
- Fant, Erik Michael (red.) (1818): *Scriptores rerum svecicarum medii aevi*, vol. I, Uppsala: Zeipel & Pahlmblad
- Ferm, Olle (2007): *Olaus Petri och Heliga Birgitta: Synpunkter på ett nytt sätt att skriva historia i 1500-talets Sverige*, Stockholm: Sällskapet Runica et mediaevalia
- Gejer, Erik Gustav & Schröder, Johan Henrik, (red.) (1828): *Scriptores rerum svecicarum medii aevi*, vol. II, Uppsala: Zeipel & Palmblad
- Heikkilä, Mikko (2013): "Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et sanctus Henricus episcopus Upsalensis – en och samma engelskfödde man?", *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2013, s. 333–373
- Heuman, Ella & Öberg, Jan, (red.) (1993): *Ericus Olai, Chronica regni gothorum*, bd. I, Stockholm: Almqvist & Wiksell International
- Klemming, Gustaf Edvard (red.) (1868): *Smästycken på forn svenska*, Stockholm: P.A. Norstedt & Söner

- Löw, Gustav (1908): *Sveriges forntid i svensk historieskrivning*, Stockholm: Fritze
- Parvio, Martti (1968): "Mikael Agricola ja hänen Uusi testamenttinsa", *Sananjalka* 10/1968, s. 13–36
- Sahlgren, Jöran (red.) (1917): "Olavus Petri. En Svensk Cröneka", i *Olavus Petri: Samlade skrifter*, vol. IV, red. Bengt Hesselman. Uppsala: Almqvist & Wiksell, s. 1–298
- Scheglov, Andrej, övers., (red.) (2012): *Olaus Petri, Švedskaja chronika. Perevod, posleslovie, kommentarii A.D. Ščeglova (Olaus Petri, En Svensk Cröneka, översättning, efterskrift och kommentarer av Andrej Scheglov)*, Moskva: Nauka
- Scheglov, Andrej (2013): "'Såsom han hade itt skröpelighet lif-fuerne": Beskrivningen av kung Magnus Eriksson i Olaus Petris krönika och i de medeltida källorna", *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2013, s. 374–405
- Scheglov, Andrej (2018): "Ericus Olai som krönikeskrivare: Svar till Biörn Tjällén", *Historisk Tidskrift* 1/2018, s. 106–113
- Schmidt, Gerhard (1966): *Die Richterregel des Olavus Petri: Ihre Bedeutung im allgemeinen und für die Entwicklung des schwedischen Strafprozessrechts vom 14. bis 16. Jahrhundert*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht
- Tjällén, Biörn (2016): "Ericus Olai som historiker: Replik till Andrej Scheglov", *Historisk Tidskrift* 4/2016, s. 679–689
- Tjällén, Biörn (2007a): *Church and nation: The discourse on authority in Ericus Olai's Chronica regni gothorum*, Stockholm: Stockholms universitet
- Tjällén, Biörn (2007b): "Selling and rejecting politics with history: Historiography in defence of dualism and monarchy in Late Medieval and Reformation Sweden", i Martin Gosman & Joop W. Koopmans (red.), *Selling and rejecting politics in Early Modern Europe*. Louvain: Peeters, s. 1–23
- Trinkaus, Charles (1970): *In Our Image and Likeness: Humanity and Divinity in Italian Humanist Thought*, Chicago: University of Chicago Press
- Westin, Gunnar T. (1946): *Historieskrivaren Olaus Petri: Svenska krönikans källor och krönikeförfattarens metod*, Lund: Lindstedts universitetsbokhandel

- Westin, Gunnar T. (1992): "Olavus Petri", i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, Bd. 28. URL: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=7688> [hämtad 13.05.2019]
- Westin, Gunnar T. (2002): *Olaus Petri, Peder Svart och Gustav Vasa: Religion, politik och historieskrivning i början av 1500-talet*, Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia
- Ylikangas, Heikki (1982): *Olaus Petrin tuomarinohjeet*, Helsingfors: Markkinointi-instituutti
- Ylikangas, Heikki (1991): "Domaren i Olaus Petris vågskål", *Retfærd* 1/1991, s. 91-104
- Ågren, Henrik (2012): *Erik den helige – landsfader eller beläte? En rikspatrons öde i svensk historieskrivning från reformationen till och med upplysningen*, Lund: Sekel

Essäer

Människan, musiken och kunskapen – om kunskap som slutgiltighet i Arvo Pärts *Magnificat*

Tobias Pontara

No time to rejoice for those who walk among noise and deny the voice

(T.S. Eliot)

Den som förbehållslöst och i djupaste koncentration lyssnar till Arvo Pärts *Magnificat* drabbas lätt av en känsla att denna musik har något av yttersta vikt att förmedla; att här, nedlagd i denna struktur av tonhöjder och notvärden, vilar en *kunskap* som vi inte har råd att förbigå. Men det är en kunskap som är mycket olik filosofernas klassiska definition av kunskap, formulerad i termer av nödvändiga och tillräckliga betingelser och enligt vilken en person P vet att X om och endast om det är sant att X, P har goda skäl att hävda X och P tror eller är övertygad om att X (se t.ex. Dancy 1985, 23–37). När Pärt talar till oss genom sin musik finns inget ”om och endast om”. I stället är kunskapen en aning, en intuition om att *så här* är det eller *så här måste det vara*. Men en aning om vad? Och vad är det som är eller måste vara *så här*? Går det att säga något om vad Pärts musik vill säga oss, eller är den kunskap vi här får ta del av på ett principiellt sätt icke-språklig? Kan man i så fall tala om kunskap?

Det finns inga enkla, okontroversiella svar på dessa frågor. Men kanske kan vi ta åtminstone ett litet steg mot att besvara dem om vi kan klargöra för oss själva hur vi på ett till den traditionella definitionen alternativt sätt kan förstå begreppet kunskap. Jag ska därför i det följande ta fasta på ett sätt att betrakta kunskap som genom filosofihistorien löpt parallellt med försöken att ge en mer formell definition av begreppet. Med ogenerad dristighet tillåter jag mig här att måla med vad somliga sannolikt skulle anse vara alltför breda penseldrag. Den kunskap jag har i åtanke är således den kunskap Sokrates försöker ge ord åt i Platons *Gästabudet* när han beskriver hur Diotima steg för steg vägleder honom mot skådan det av Det Sköna; det är den kunskap Aristoteles talar om i den sista boken av *Den Nikomachiska Etiken* när han säger att människan genom det rena förnuftet, *nous*, kan transcendera sig själv och uppnå det gudomliga; det är den kunskap Spinoza i *Etikens femte del* benämner den *intellektuella kärleken till Gud*; det är på sätt och vis också den kunskap som kommer till uttryck i Kants uppfattning om det högsta goda, *summum bonum*, i hans *Kritik av det Praktiska Förnuftet* och i Kirkegaards tankar omkring det eviga och det timliga hos människan.

Trots romantiska skönandar som E. T. A. Hoffman och metafysiska profeter som Arthur Schopenhauer har detta sätt att se på kunskap under de senaste tre-, fyrahundra åren ändå ofta fått stå i skuggan av epistemikens mer språkligt förankrade kunskap. Fortfarande i dag skulle nog merparten av filosofer, åtminstone så kallade "analytiska" filosofer, hävda att vi i detta sammanhang inte bör tala om kunskap. Fast det senare är möjligtvis en överdrift. I sin bok *Kunskapsfilosofi* från år 2000 diskuterar idéhistorikern Bernt Gustavsson vad han ser som *tre* olika kunskapsformer. Med utgångspunkt i Aristoteles benämner han dem *episteme* (teoretiskvetenskaplig kunskap), *techne* (praktisk-produktiv kunskap) och *fronesis* (kunskap som praktisk klokhet). Det borde vara möjligt att till dessa lägga ännu en kunskapsform (dock här utan någon grekisk följeterm): kunskap som aning och intuition.

~

Helt i enlighet med de breda penseldragens metod önskar jag nu presentera följande antagande: Platons filosof som skådar Det Sköna (eller Det Goda), Aristoteles kontemplative idealperson, Spinoza som eftersträvar den högsta insikten i *amor intellectualis Dei* – deras kunskapsupplevelser har alla något gemensamt med det den uppmärksamme lyssnaren till Arvo Pärts *Magnificat*, på ett kanske mer oklart sätt, får ta del av. Språket kan knappast göra denna upplevelse rättvisa, vilket redan Sokrates med eftertryck påpekar i den berömda grottligheten i den sjunde boken av Platons *Staten*. Skulle man ändå försöka benämna essensen i denna kunskap eller kunskapsupplevelse kunde man kanske kalla denna *slutgiltighet*. Kunskap som aning och intuition är kunskap som slutgiltighet. Pärts *Magnificat*, liksom mycket annan musik, förmedlar denna slutgiltighet till oss. Men mitt påstående är starkare än så: en stor del av den konst och den litteratur vi tar del av kan förstås som förmedlande något slutgiltigt till oss, vilket naturligtvis inte utesluter att konst och litteratur även kan ha andra funktioner.

Spinoza brukar räknas till de klassiska rationalisterna och den intellektuella kärleken till Gud är för honom först som sist en kunskap som måste vara grundad i det mänskliga förnuftet, det vill säga i klara och distinkta (eller, med Spinozas ord, adekvata) idéer om hur naturen och dess lagar fungerar samt hur Gud kan förstås som liktydig med dessa. Denna tanke om Guds immanens i naturen, i världen, leder Spinoza till en för hans samtid mycket radikal panteism. Men den medför också en starkt deterministisk syn på hur vi som psykologiskt komplexa och handlande varelser lyder under dessa lagar. En sådan rationalism kan verka som raka motsatsen till kunskap som aning och intuition. Att invända detta är dock att missa den poäng jag är ute efter, för det är inte kunskaps sätt att vara *grundad* på som står i fokus här, utan snarare vad man skulle kunna kalla dess *fenomenologiska kvalitet*.

Låt oss utifrån detta resonemang ytterligare vässa det spekulativa antagandet ovan: den fenomenologiska kvaliteten hos den som har uppnått den högsta kunskapen i Platonistisk, Aristotelisk eller Spinozistisk mening är *densamma* som den Pärts *Magnificat* delger den uppmärksamme lyssnaren, och denna fenomenologiska kvalitets essens är slutgiltighet. Ytterst är det här alltså inte en fråga om någon språkligt, logiskt eller empiriskt förankrad kunskap,

men däremot om ett i grunden existentiellt *tillstånd*. Här skulle man igen kunna sätta ett kolon och i eftertrycklig kursivtext säga: *kunskap som tillstånd*. Men jag tror att detta skulle skapa en begynnande känsla av förvirring och det är hur som helst inte nödvändigt att vara mer obskyr än vad nödvändigheten kräver. Det viktiga här är att den fenomenologiska kvalitet som är konstituerande för kunskap som slutgiltighet inte kan underbyggas utifrån rationella, analytiska eller vetenskapliga kriterier. Den kan endast beskrivas, och förmodligen även det på ett bristfälligt sätt. Vad mer är, en sådan beskrivning måste med nödvändighet ha ett starkt inslag av subjektivitet i sig. Detta bör dock långtifrån betraktas som en svaghet i detta fall. Som vi ska se är det snarare tvärtom.

Hur skall vi då beskriva kunskap som slutgiltighet? Vad är slutgiltighet? En möjlig, och lovande, väg till att besvara dessa frågor går genom Arvo Pärts *Magnificat*. Det är förvisso *min* upplevelse av detta stycke musik som ligger till grund för det resonemang vilket upptar den resterande delen av denna text, men ett fundamentalt antagande jag gör är att den kunskap jag med utgångspunkt från denna upplevelse försöker beskriva är något allmängiltigt. Jag är inte den första som gör detta antagande. I sann kantiansk anda skriver den brittiske filosofen Roger Scruton att:

The subjective nature of the aesthetic experience goes hand in hand with an implied idea of community: in thinking everything away except this unique and present object; and addressing myself to it with all my interests discounted, I am also opening my mind to the thought of its meaning – not for me, only, but for the kind of which I am a member. The aesthetic experience is a lived encounter between object and subject, in which the subject takes on a universal significance. The meaning that I find in the object is a meaning that it has for all who live like me, for all whose joys and sufferings are mirrored in me.

(Scruton 1994, 453)

Magnificat är ett a capella-verk för blandad kör som Pärt komponerade 1989. De flesta framföranden av verket varar runt sju minuter. Musiken kretsar från början till slut omkring f-molltreklängen, vilket ger upphov till en utpräglad statisk harmonik. Texturen är extremt sparsmakad då den genomgående består av endast två eller tre stämmor. Det är bland annat den återkommande skiftningen mellan två- och trestämmig sats som fått Paul Hillier att beskriva

styckets grundstruktur som en växling mellan vad han benämner "verssektioner" och "tuttisektioner" (Hillier 1997, 185). De olika stämmorna rör sig nästan hela tiden omkring en central ton, något som gör att melodiföringen påminner om den gregorianska sångens. Ofta kombineras detta kretsande kring ett tonalt centrum med att en av de andra stämmorna förflyttar sig i treklangs rörelser, en kompositionsteknik Pärt kallar "tintinnabulation". *Magnificat* kännetecknas även av en nästan total avsaknad av rytmisk framdrift, vilket till stor del beror på den rytmiska oförutsägbarhet som är ett genomgående drag i stycket (rytmen härleds primärt ur texten) i kombination med det mycket långsamma tempot. Alltså: statisk harmonik, rytmisk oförutsägbarhet, enkel textur, melodiföring som kretsar kring centrala toner – här har vi några av de kompositionstekniska förklaringarna till musikens "stillastående" karaktär. Men musikteoretiska resonemang och analyser kan bara föra oss en liten bit på vägen till förståelsen av vad Pärts musik vill säga oss, för det är vår *upplevelse* av musiken som i detta sammanhang är det viktiga. Uttryckt på ett annat sätt: analyser av den musikaliska struktur som är källan till vår musikaliska kunskapsupplevelse har ett begränsat värde för förståelsen av denna upplevelse *per se* (se även Scruton 1997, 212–214). Det finns ingen djupare tillgång till denna upplevelse förbehållen experten, musikens väsentligheter förutsätter inga musikteoretiska kunskaper. Alla är inbjudna, ignoranter som kännare.

När vi överlåter oss själva till musikens värld är det väsentliga i kunskapen alltid en upplevelse, en känslomässig upplevelse. I vardagslivet är våra känslor för det mesta färgade av en *rad* olika fenomenologiska kvaliteter, vilket gör att de flesta av våra känslomässiga upplevelser är mångtydiga och svårtolkade. Ofta ser vi nog känslor och känslomässiga upplevelser som upphov till en mer eller mindre hanterbar förvirring, snarare än som källor till klarhet och kunskap. I motsats till denna själens dagliga förvirring ställs vi i mötet med Pärts *Magnificat* inför en upplevelse av absolut entydighet. Och det är en viktig, kanske till och med livsviktig, entydighet. För om vi lyssnar, om vi *verkligen* lyssnar, kan denna musik ge oss tillgång till något inom oss själva som i djupaste mening *angår* oss, något för vårt existentiella liv nödvändigt. Kanske kan detta "något" beskrivas som en påtaglig förnimmelse av att i

Pärts musik har tiden kommit till en ände och att detta genljuder och återklingar inom oss själva.

Visserligen utvecklar sig musiken och vår upplevelse av den i tiden – men detta gäller ju *allting* som visar sig för oss, vilket var Kants huvudpoäng när han talade om tiden och rummet som åskådningsformer och som ytterst konstituerande för den fenomenella verklighet vi enligt honom lever i. Men den huvudsakliga och väl i sista hand djupt paradoxala upplevelse Pärts *Magnificat* konfronterar oss med är att även om vår perception av det musikaliska förloppet är tidslig, det vill säga sker *i tiden*, så talar musiken till oss från en punkt *utanför tiden*. Pärts musik kommer till oss från djupet av det förflutna (ett av hans andra verk har passande nog titeln *De Profundis*), men detta förflutna går inte att lokalisera, det har ingen början. Pärts musik väcker på ett outgrundligt sätt starka och sedan länge bortglömda minnen i oss; men det är minnen av något vi inte kan beskriva, något vi kanske aldrig har varit med om: minnen av minnen av minnen... I *Magnificat* uppstår en djup och drabbande stillhet ur den musikaliska rörelsen, ett tillstånd av tidlöshet i det musikaliska förloppet. Och här någonstans – i skärningpunkten mellan rörelse och vila, mellan tidens gång och tidens slut, mellan ”det timliga” och ”det eviga” – växer övertygelsen fram att i denna musik uppenbaras något sant om var och en av oss, om våra liv.

Vi möter här en slutgiltig formulering av vår existens, av vår förmåga att transcendera tiden, av våra livs förgänglighet och samtidigt deras obeskrivliga vikt. I denna musik ställs människan som timlig varelse mot en tid som har upphört, mot något som alltid var färdigt. För vissa temperament är det antagligen lockande att här gå djupare in i en metafysisk och religiös tankevärld och betrakta våra upplevelser i mötet med *Magnificat* som ett möte med det gudomliga. Men detta är inte nödvändigt. Vi kan lämna Gud ute ur bilden: detta ”något”, det sedan alltid färdiga, är en del av oss själva. Genom Pärts musik kan vi närma oss denna del, utforska den och förstå den. Det vi i vår ”pärtska” upplevelse ges tillgång till är något slutgiltigt inom oss själva och vårt förhållande till världen, och vi förstår att denna kunskap om det oföränderliga inom oss är nödvändig för vår förmåga att leva i en värld stadd i allt snabbare förändring, en värld präglad av de sociala mediernas åsiktsanarki,

aggressiv nationalistisk propaganda, annalkande demokratisk hårdsmälta och ett alltmer överhettat jordklot.

~

Kunskapens slutgiltighet i musiken uppmärksammas av filosofen Colin Lyas när han i sin bok *Aesthetics* citerar ur Edward Morgan Fosters *Howards End*. Det kan vara värt att återge citatet här:

Helen pushed her way out during the applause. She desired to be alone. The music had summed up to her all that had happened or could happen in her career. She read it as a tangible statement, which could never be superseded. The notes meant this and that to her, and they could have no other meaning, and life could have no other meaning. She pushed right out of the building, and walked slowly down the outside staircase, breathing the autumnal air, and then she strolled home.

(Lyas 1997, 187)

Helen har just hört en symfoni av Beethoven. Hennes upplevelse är extraordinär, men de flesta av oss kan känna igen oss i den och i hennes längtan efter att dra sig undan i ensamhet. För Helen kan musiken inte ha någon annan mening än den hon upplever att den har, men det viktiga – och verkligt extraordinära – är att denna musikaliska mening är olösligt förbunden med en otvetydig övertygelse om vilken meningen med hennes liv är: *life could have no other meaning*. Beethovens musik delger Helen en upplevelse av hur livet *måste* levas; hon *drabbas* på sätt och vis av en moralisk och livsfilosofisk kunskap, en kunskap hon aldrig kunnat läsa sig till. Musiken sammanfattar för henne inte bara allt det som har hänt i hennes liv, men även allt det som *kan* hända – eller *kommer att kunna hända* – henne. Hon har genom musiken nått fram till något slutgiltigt hos sig själv och sett utifrån detta slutgiltighetens perspektiv kan ingenting nytt någonsin igen inträffa i hennes liv. Eftersom ingenting nytt kan inträffa befinner hon sig på sätt och vis vid tidens gräns: för henne är i denna stund allt förklarat, hon vet att *så här* måste det vara, hon förstår meningen med sitt liv – hon *vet* hur hon *bör* leva, vad som är väsentligt och vad som är oväsentligt, vad som är äkta och vad som är förfalskat.

Beethovens och Pärts musik är på många sätt varandras motsatser (jämför t.ex. den sista satsen i Beethovens nionde symfoni med Pärts *Berlinermässa*). Men trots detta delger de oss båda den kunskapens slutgiltighet som även är Platons, Aristoteles och Spinozas mål. Det gemensamma grunddraget i denna slutgiltighet, och förutsättningen för denna känsla av definitiv och oförneklig insikt, är att den involverar en syn på världen och oss själva *sub specie aeternitatis*. Återigen visar det sig alltså att *tiden* och vår aning av *det tidlösa* – tidens upphörande – spelar en avgörande roll när vi närmar oss det slutgiltiga i musiken. Roger Scruton (som författaren till denna text i andra sammanhang tenderar att vara djupt oenig med) har något mycket intressant att säga om musikens och tidens förhållande till varandra:

In music [...] we step from our time and space into an ideal time and an ideal space: time and space which are there only in the experience of music. From the ideal time it is, so to speak, a small step to eternity. Sometimes, listening to a Bach fugue, a late quartet of Beethoven, or one of those infinitely spacious themes of Bruckner, I have the thought that this very movement which I hear might have been made known to me in a single instant: that all of this is only accidentally spread out in time before me, and that it might have been made known to me in another way, as mathematics is made known to me. For the musical entity – be it melody or harmony – is only a fleeting visitor to *our* time; its individuality is already emancipated from real time. [...] In the experience of music, therefore, we can obtain a glimpse – an intuition – of what it might be, for one and the same individual, to exist in time and in eternity.

(Scruton 1994, 381)

Om vi hårdnackat avvisar att dessa ”glimtar” och intuitioner av det tidlösa (men också aningen om hur vi kan integrera detta tillstånd av tidlöshet i våra ”timliga”, vardagliga, konkreta liv) är en form av kunskap riskerar vi att nedvärdera och förneka en stor del av det som kan ge våra liv mening. Vår erfarenhet av, och samvaro med, musiken kan således inte bara vara ett rent tidsfördriv. Det är något mycket större än en stunds njutning som står på spel här, vilket Scruton också antyder i passagen ovan.

Mer problematiskt är att Scruton på ett så intimt sätt kopplar det tidlösa i musiken till den tidlöshet matematikern kan uppleva i sitt umgänge med talen. Dessa sedan tänkandets gryning

ontologiskt så problematiska storheter innehar för platonistiskt inspirerade matematiker en milt sagt privilegierad existensform: de existerar utanför tid och rum och är således eviga och oföränderliga. För många filosofer genom historien har också musik och matematik varit intimt förknippade: från pythagoreernas kosmologiska lära om himlasfärernas harmoni, över Boethius tripartita indelning av musiken i *musica mundana*, *musica humana* och *musica instrumentalis*, till Leibniz beskrivning av musiken som en form av omedvetet kalkylerande. Men jag tror att alla jämförelser mellan musik och matematik i slutändan är fruktlösa. Evighetsaspekten hos talen och deras relationer till varandra kan säkert vara påtaglig för den matematiskt intresserade, men i vår moderna (eller om den nu är postmodern eller posthumanistisk) värld tror jag inte det finns någon djupare kunskap att hämta om oss själva och vår plats i världen i ett så abstrakt rike som det matematiska. I musiken engageras våra känslor på ett helt annat sätt än i matematiken, det slutgiltiga i musiken åtföljs alltid av ett bestämt, om än aldrig lättbeskrivet, känslomässigt uttryck. I Pärts *Magnificat* finner vi till exempel ett uttryck som kanske bäst kan beskrivas som en djup men förtröstansfull sorg. En matematisk ekvation uttrycker dock varken glädje eller sorg. Kunskap som slutgiltighet är beroende av ett (mer eller mindre entydigt) själsligt uttryck utan vilket våra själsliga tillstånd skulle sakna det emotionella innehåll genom vilket vi anknyter till och tolkar oss själva och vår omvärld.

~

Mitt starka påstående i denna text är att i Arvo Pärts musik öppnas möjligheten för oss att återerövra ett förhållningssätt till världen, till oss själva, till våra egna liv, som för många av oss ligger oåtkomligt slumrande i våra hjärtans djup. *Magnificat* visar oss vägen ut ur tiden, till det tidlösa och alltid färdiga. I denna musikens "ideala" tid, i det från vår tids perspektiv tidlösa, känner vi oss hemma, som om en del av oss hämtats fram från den djupaste glömskan och väckts till liv genom dessa toner. Pärts *Magnificat* visar oss också bort från en värld överfylld av hets och larm, mot en värld där tystnaden råder. Men tystanden i *Magnificat* är inte tyst. Vad vi ställs inför här är någonting så outgrundligt som ett stycke

sjungande tystnad. Precis som Helen uppfattar vi denna sjungande tystnad som en musikaliskt och existentiellt tvingande nödvändighet: *så här* är det, så här *måste* livet vara, det *kan* inte vara på något annat sätt. Vår upplevelse av det slutgiltiga är grundad i vår upplevelse av nödvändighet och här ligger – kanske där man minst väntade den – möjligheten till verklig frihet. Så vi är tillbaka vid Spinoza som hävdade att endast i kunskapen om alltings nödvändighet, i insikten om en allestädes närvarande determinism, kunde vi vara fria; en tanke som flera hundra år senare fick filosofen A. J. Ayer att reagera och med karaktäristisk brittisk ironi tillbakavisa Spinoza med orden ”I do not become free by becoming conscious that I am not” (Ayer 1982, 19). Scruton ligger nog närmare Spinoza än vad Ayer gör, ty för Scruton är det nödvändiga och slutgiltiga i musiken direkt kopplat till verklig frihet:

In music we are given an unparalleled glimpse of the reality of freedom; and because, as Kant reminds us, reason deals only in necessities, we hear the free order of music as a necessary order: it is when each note *requires* its successor, that we hear freedom in music. Freedom is the consciousness of necessity; but it is a necessity imposed upon life. Kant observed that our understanding stops at the threshold of this paradox, and cannot resolve it. Yet the solution seems to be inefably contained in those triumphs of musical organization, such as the fugues of Bach and the late quartets of Beethoven, in which the 'must be' of reason orders and redeems the 'is' of life.

(Scruton 1997, 76–77).

Det är inte vilken plats som helst som reserveras åt musiken här: det är genom musiken vi har möjlighet att förstå vari vår egen frihet ligger. Det nödvändiga, det slutgiltiga, i musiken är nyckeln till vår verkliga frihet. Detta, om något, är en aspekt på kunskap vi borde värna om. Och ändå går vi nästan alla bet på den, vi förbigår den, vi glömmer, vi lyssnar inte. I den allra sista passagen av *Etiken* skriver Spinoza följande angående den djupa självkänedom och den sinnesfrid som sann kunskap och visdom skänker:

Om nu den väg som enligt vad jag visat leder till detta, framstår som mycket svår, låter den sig likväl finnas. Och förvisso måste det vara svårt som så sällan anträffas. Ty hur skulle det, om frälsningen vore nära till hands och kunde vinnas utan betydlig möda, kunna vara möj-

ligt att nästan alla vore likgiltiga för den? Men allt som är förträffligt är lika svårt som det är sällsynt.

(Spinoza 2001, 289)

Det är alltså inget mindre än vår ”frälsning” som står på spel. Och kanske är det just detta musiken och konsten talar till oss om: om det viktiga, det väsentliga, det som vi glömmer, förtränger och inte hinner med i vår ständigt tilltagande skärmfanatism och vår missriktade jakt på pengar, prestige, titlar och inflytande.

Litteratur

- Aristoteles (1985): *Nicomachean Ethics* (övers. Terence Irwin), Indianapolis & Cambridge: Hackett Publishing Co
- Ayer, A. J. (1982): ”Freedom and Necessity”, i *Free Will*, red. G. Watson. Oxford: Oxford University Press, s. 110–118
- Dancy, Jonathan (1985): *Introduction to Contemporary Epistemology*, Oxford: Blackwell Publishers Ltd
- Gustavsson, Bernt (2000): *Kunskapsfilosofi*, Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Hillier, Paul (1997): *Arvo Pärt*, Oxford: Oxford University Press
- Lyas, Colin (1997): *Aesthetics*, London: UCL Press
- Platon (1922): *Staten och Gästabudet* (övers. Claes Lindskog), Stockholm: Hugo Gebers Förlag
- Scruton, Rodger (1994): *Modern Philosophy*, London: Arrow Books
- Scruton, Rodger (1997): *The Aesthetics of Music*, New York: Oxford University Press
- Spinoza, Baruch (2001): *Etiken* (övers. Dagmar Lagerberg), Stockholm: Thales

Frankrikebilder och kreativ exil i Marianne Alopaeus och Anne-Marie Berglunds författarskap

Svante Lindberg

Två svenskspråkiga kvinnliga författare med anknytning till Finland, Marianne Alopaeus (1918–2014) och Anne-Marie Berglund (f. 1952) står i fokus för den här korta studien. Alopaeus föddes som Marianne Rosenbröijer i Ekenäs och växte upp i Helsingfors, men kom att leva större delen av sitt liv utanför Finland. Åren från 1974 till sin död bodde hon i Sverige. Anne-Marie Berglund är född av finländska föräldrar i Helsingfors, men växte upp i Sverige dit familjen flyttade när dottern var fyra år.

Båda dessa författare kan betraktas som ett slags exilförfattare, eller författare som uttrycker det som Simon Harel (2005) kallat postexil, det vill säga en period långt efter själva exilfasen då den invandrade i många delar är integrerad i sitt nya land. Men båda två talar också om att vara i ständig existentiell exil, en exil som på olika sätt blir en förutsättning för själva skrivandet och för det kreativa tänkandet, något som Anders Olsson behandlar i sin bok *Ordens asyl* (2011). Alopaeus och Berglunds liv och verk vittnar om en fascination för Frankrike och fransk kultur och man kan hitta influenser från och beröringspunkter med franska

kulturpersonligheter som Simone de Beauvoir och Jean-Paul Sartre. På vilket sätt är Frankrike närvarande i de litterära texterna? Vilken symbolisk betydelse får denna närvaro i deras skrivande?

Man kan se Alopaeus som den existencialistiskt påverkade filosoferande författaren, i synnerhet i *Mörkrets kärna* (1975) och *Drabbad av Sverige* (1983). Och om Anne-Marie Berglund skriver Kristoffer Leandroer (1993) bland annat att hon är en i högsta grad romantisk författare med ett skrivsätt med drag av mysticism, vilket för tankarna till 1800-talsförfattaren Gérard Nerval. Både Alopaeus och Berglund är nomader och utforskare av den kvinnliga psykologin, men de är också gränsgångare. De praktiserar även det som Tuva Korsström har kallat den kvinnliga skriften (1994, 68–96). Slutligen är de samhällsobservatörer. Det är Frankrike, Sverige och Finland som blir föremålen för deras uppmärksamhet.

Marianne Alopeaus debuterade 1945 med romanen *Uppbrott*. Mottagandet av hennes verk i Finland och Sverige har studerats i detalj i en avhandling pro gradu från 1990 av Bodil Haagensen. Som Haagensen påpekar ser Alopaeus och hennes huvudpersoner sig ofta som främlingar, som resande på väg från en kvävande borgerlig finlandssvenskhet ut mot Europa, gärna Frankrike. Detta frihetslängtande står i kontrast till ett annat genomgående drag i Alopaeus verk: bundenheten vid modersmålet. En tacksamhet över att ha fått svenska språket som sitt uttrycksmedel är ett återkommande tema. Men om språket är en hemvist är det också samtidigt något som främmandegör huvudpersonerna. I de båda mindre betydelsefulla romanerna *Utanför* (1953) och *Avsked i augusti* (1959) finns Frankrike med som en bakgrund eller dekor. I *Utanför* läser vi om Martina på språkkurs i Paris och om hennes romans med en finlandssvensk gift man. Att ha tagit sig till Paris är här ett sätt för huvudpersonen att distansera sig från krigets instängdhet i Finland. Att ha upplevt kriget skiljer också Martina från hennes yngre kamrater på språkkursen och ger henne en annan syn på Frankrikevistelsen än de har: "Martina blev vuxen under kriget, i ett land där man trodde gränserna skulle stängas för alltid. Ett under att hon är här. De här ungdomarna blev vuxna efter kriget, en skillnad på några år, hur kan den vara så avgörande?" (s. 20). Frankrikesan blir också ett sätt för Martina och andra personer från Norden att få tillträde till det de ofta själva uppfattar som ett

högre stadium av andlig och intellektuell utveckling. Detta illustreras av vad en av de franska huvudpersonerna, Gabrielle, säger: ” – Ni nordbor är gripande, ni väntar att vi ska räcka er sanningen, genom spjälorna av en bur spanar ni efter ett land av uppfyllelse. Vad hoppas ni på, vad väntar ni på, vad hindrar er från att se det som sker just nu...” (s. 36). Ett återkommande tema i Alopaeus böcker är synen på skandinaverna som del av en ung civilisation och särskilt tanken på Finland som ett ungt land. Även för huvudpersonen Urda i *Åvsked i augusti* står Frankrike för uppbrott och nytänkande i kontrast till krigets instängdhet och till klaustrofobin i ett borgerligt finlandssvenskt äktenskap. Det franska språket blir dessutom ett medel i ett spel med identiteter, ett slags maskspel.

Reslusten och viljan att ta sig till Frankrike är alltså ofta en reaktion på krigets instängdhet. I *Mörkrets kärna* talas det i början om en hunger efter nya upplevelser. Huvudpersonen Mirjam längtar ut från Helsingfors efter krigsslutet. Efter en problematisk kärleksrelation med den rysk-judiske Jurek i Helsingfors, erfar hon en gränslös hunger: ”Havet var svartoljigt glittrande, aldrig i ro; det sorlade mot Brunnssparkens flata strandhällar, en silvrig vårmåne seglade upp, den blänkte över klipporna, över Sveaborg, över nakna havet. En vidöppen hunger åt alla håll. Främlingskap och hemkänsla. Och jag i pendling mellan båda, närd av båda” (s. 30).

Denna rent fysiska längtan bort, eller fjärrlängtan som det heter i romanen, kombineras med en rastlöshet och med en mera intellektuell längtan. Denna gäller både språk och människovärde. Mirjam säger själv att hon är mera lik den rysk-judiske Jurek än någon i sin finlandssvenska miljö. Det judiska har en lockelse och återkommer i senare böcker av författaren. Denna längtan bort handlar också om att få ett människovärde och identitet: ”Denna hunger efter människoolikhet och människomångfald, så plågsamma proportioner, som en bristsjukdom, kan den väl bara få för den som kommer från ett glesbefolkat land där klimatet gör städerna människotomma och öde” (s. 79). Det är Paris som får stå för dessa drömmars uppfyllelse, i alla fall som en första etapp. Resan dit kommer dock inte att göras i sällskap med Jurek. Mirjam reser i alla fall till den franska huvudstaden inte bara en men flera gånger och arbetar bland annat som journalist åt en finländsk tidning. Känslan av främlingskap överger henne dock inte, men i

Paris är den uthärdlig: ”Att vara här! att ännu en gång... och den djupa befrielsen i att ha uppsökt sin verkliga situation och blivit kongruent med sitt öde. För att vara främling i sitt eget land är nesligt och otillåtet. Att vara det i ett främmande däremot [...]” (s. 81).

Främlingskap är alltså tillåtet när man är i utlandet. Men vad kommer Frankrike och dess människor att stå för under resorna och vad är det som är främmande? En sak är medelhavsmänniskornas cerebralitet. De individer som Mirjam träffar i Paris diskuterar och håller hjärnan påkopplad också under nattliga sammankomster: ”Här sjöngs det inte – den gemensamma sångens kollektiva magi var för nordbor och tyskar och slaver [...]” (s. 59).

Men Paris är också en storstad och har alla avigsidor man finner i en sådan: trängsel, brottslighet, tiggeri. Samtidigt är det en generös och förlåtande plats där främlingen får en fristad. Mirjam blir bekant med flera personer i landsflykt under sin vistelse, till exempel den judiske Marc och flera personer från Sydamerika. Alla dessa individer befinner sig i det som kan beskrivas som (politisk) exil. De hör hemma någonstans men kan inte vistas där just nu. Det är intressant att jämföra dem med Mirjam. I texten läser vi till exempel hur Marc beskriver Mirjam: ”Du såg ut som...ja som en människa i exil [...] Som en människa i exil... på ett annat sätt än vi andra.[...] Du kunde ha varit en av dem som låtsaslevde i en parentes utanför sitt riktiga liv, såna vimlar ju här, parasiter och dagdrivare som gör sig intressanta. Eller en turist som ville ha ett äventyr [...]” (s. 84). Mirjams exil är alltså mera ett psykologiskt predikament än resultatet av en specifik politisk situation. Detta innebär dock inte att hon är frikopplad från sitt nationella ursprung. Ur det nomadperspektiv som hon tillägnat sig och som ser på världen utifrån framstår dock Finland som något på gränsen till det absurda, som en icke-värld utan kontakt med Europa: ”Man kunde skratta så länge man befann sig här och inte där. På avstånd var det lustigt och rörande. Ett idyllreservat i Europas nordostligaste hörn.” (s. 101). Även om Finland har sin egen dynamik med tvåspråkighet och liknande frågor, är detta frågor som ger Mirjam blandade känslor. Från sin position som betraktare från i Europa säger hon till exempel om det finlandssvenska: “[...] och svensksfolket kunde ännu vara högstämt i fädrens anda. Tills det

förfinskades eller emigrerade till Sverige eller internationaliserades, och inget ont i det: kulturreservat var givande för etnografer men för de inringade var det inte så muntert.” (s. 101–102).

Trots att Mirjam är en kosmopolit som provat många städer återvänder hon gång på gång till den franska huvudstaden: “[...] ständigt återvända hit som om det var här, bara i denna enda av jordens städer, en hunger som är djupare än den efter kärlek och bröd, kunde stillas.” (s. 102–103). Paris är också en stad där hon slipper förklara sig, en ort med en blandning av skrämmande och tröstande inslag. Denna tillfredsställelse är dock flyktig. I ett längre perspektiv förblir huvudpersonen hemlös och varken Frankrike eller Finland erbjuder någon varaktig hemvist. Mirjams syn på landsmännen i Finland framstår återigen som sorgblandad. I en konversation med vännen Jacob konstaterar hon, när han frågar om hon har ett horn i sidan till sina landsmän: ”Jag är sorgsen. Sorgsen för att jag nästan aldrig får känna igen mig i dem. Det är inte olika man vill vara, man vill vara lika.” (s. 118).

Via samme Jacob kommer hon i kontakt med Algerietfrågan och de franska koloniernas frigörelse från Frankrike. I fallet Algeriet ställs frågor om kulturell identitet och ett folkets vilja till uppror mot en kolonialstat på sin spets. Detta är ytterligare ett sammanhang där Mirjam inte känner sig hemma. Hon värjer sig mot all slags kulturell essentialism och konstaterar att hennes egen identitet snarare definieras utifrån det hon inte är. När Jacob frågar henne. ”Du menar att du inte intresserar dig för vem du är?” (s. 126–127), blir svaret: ”Gjorde jag inte? Nej det också, hade blivit bakom mig, förbrukat. Jag visste det väl redan, åtminstone det viktigaste: vem jag inte var. Resten hade jag inte tid med längre.” (s. 127).

Det är intressant att jämföra Mirjams position med det koloniala/postkoloniala perspektivet. Det är ett stadium som på något sätt verkar ha hoppats över eller kanske förträngts i det finländska fall som hon representerar. Hur ska man till exempel placera in den finlandssvenskhet som Mirjam representerar när Jacob börjar tala om nationalismens betydelse: ”Man kan inte ta steget från ingenting, från splittrade stammar, jag tänker på mitt folk, direkt in i internationalism. En nyfödd stat kan inte hoppa över nationalismen, den är ett nödvändigt utvecklingsstadium.” (s. 127). Nu

säger romanen inte att Finland hoppat över stadiet nationalism. Tvärtom betonas ibland det krav på fosterländskhet som finns i Mirjams hemland. Men detta förstärker bara Mirjams utanförskap. Också i Frankrike är hon utanför och inte heller detta land är något idealsamhälle för henne. På frågan "Är det här du hade velat leva om du från början kunnat välja land, hade du valt Frankrike" blir Mirjams svar "nej": "Var är du då hemma? – Måste man vara hemma på en plats, räcker det inte att ha rot i sig själv, att vara hemma i... i universum?" (s. 115). Frankrike skänker trots allt frihet, till exempel från det redan nämnda kravet på fosterländskhet i Finland. Det ger också möjlighet till spegling och självbespeglning. Men det hindrar inte att det franska högre borgerskapet ses som lika förkvävande som det finlandssvenska. Den finlandssvenska överklassen är samma värld utanför världen som den franska, vilket Mirjam erfar vid ett besök hos franska vänner till väninnan Gaby:

"[...] mitt rum på Haapala. En påver kopia av det jag har omkring mig. Här är eldstaden av skulpterad sandsten, där var den en sprucken kakelugn med röda tvinnade ullspjällsnören och smällande mässingsluckor. Och bakom fönstret björkallén ner till de mossiga grindstolparna, likt gömda gravstenar nersjunkna i marken.

Men det var samma värld utanför världen." (s. 303).

Och om det nationella och om den del av finlandssvenskheten som Mirjam tillhör läser vi:

"Nej vi var inte representativa för vårt land, inte ens för det lilla svenskspråkiga överklasskiktet. Kanske för ett skikt inom det. Det som haft släktförbindelser i de gamla Östersjöprovinserna och Ryssland, snarare än i Sverige. Hur jag än känt mig så har jag aldrig känt mig svensk – som om ingen mentalitetsolikhet kunde vara större än den mellan svenskt och mig. Den svenska folkvisans ljusa klang...Så mycket närmare mig den finska folkvisans mollton. Och närmast mig lidelsen och kraften och den djupa sorgen i den ryska." (s. 304).

Huvudpersonen finner sig alltså inte till rätta någonstans. Hennes position förblir betraktarens, den som analyserar. Men som vi sett är detta något som är delvis självvalt och i slutet av boken framstår det snarast som ett slags ideal. Det blir en del av Mirjams identitet att inte låta sig bli bedövd av vanans makt: "Jag kan inte

finna mig i tystnaden. Inte finna mig i den omedvetna hemliga överenskommelse som driver oss att tuga ihjäl varje blotta där sjukdomen visar ett symptom. Jag kan inte finna mig i att huden får läka sig över en lönnlig smitta” (s. 344). Att bli hemma framstår alltså mindre som något eftersträvansvärt än som ett uttryck för att man gett upp. Att bli hemma är att ge efter för något skadligt.

I *Drabbad av Sverige* möter vi en annan resenär. Den här gången är det Alopaeus själv som reflekterar över sitt nya hemland Sverige. Som Bodil Haagensen (1990) påpekar blev det mycket skrivelser i både rikssvensk och finländsk press när boken kom ut 1983. Med orädda ögon betraktar författaren Sveriges skattesystem, dess politiska klimat, dess samhällsproblem och mycket annat. Även om det handlar om Sverige finns Frankrike med som en bakgrundsreferens. Hur framträder då bilderna av Frankrike i jämförelse med de Sverigebilder som dominerar romanen?

Strax efter kriget kommer den krigströtta finländska huvudpersonen i kontakt med den svenska huvudstaden. Stockholm är först en stad av ljus och kulturell förfining. Här är folk artiga, stadslivet är i ordets positiva bemärkelse ”urbant”, småstäderna prydliga och landskapet välskt och böljande. Senare, när hon bosätter sig i Sverige, övergår attityden så småningom i en tilltagande svartsyn där den invandrade finländaren tillåter sig en allt större klarsyn vad gäller företeelser i det svenska samhället. Denna upplevelse av främlingskap närs också av hennes kontinentaleuropeiska förflutna. Även om en idealiserad Stockholmsbild framkommer i början av boken, är berättarjaget egentligen ganska ointresserad av Sverige. Det är landet mittemellan, det som ligger i vägen innan det kontinentala äventyret kan börja. När hon lärt känna Sverige bättre, får hon en känsla av instängdhet, av att vara på en ö, trots att landet i motsats till Finland har direkta tågförbindelser med kontinenten. Och senare i livet när Alopaeus är bosatt i Sverige blir det som om Finland får ta Frankrikes plats som en säkerhetsventil för henne, som ett sätt att förbli den hon verkligen är: ”Såsom jag en gång behövde Frankrike för att kunna andas i Finland – så behöver jag nu min barndoms Finland för att inte i Sverige förvandlas till den jag inte är.” (s. 193).

Frankrike behåller sin roll som bildningsideal också i *Drabbad av Sverige*. För att undgå den socialdemokratiskt styrda svenska

grundskolan väljer vissa föräldrar att sätta sina barn i Franska skolan, får vi veta. Vidare skildras ett slags underförstått samförstånd mellan personer från kontinenten, till exempel Frankrike, och den finlandssvenska huvudpersonen. Inför många företeelser i Sverige förblir hon en utlänning och en betraktare. Berättarrösten poängterar dock att det inte handlar om någon objektiv beskrivning av länderna ifråga. Det som sägs går inte att skilja från berättarjagets subjektivitet, men i sin kraft av att vara en litterär röst äger de likafullt sin legitimitet: "Skriver jag om mitt Finland så beskriver jag mig själv. Skriver jag om mitt Sverige så beskriver jag likafullt mig själv. Siffror och fakta är objektiva och kan kontrolleras – men det är jag som i min subjektivitet valt dem som bäst belyser den bild jag ser. Vad jag ser rör jag inte över." (s. 353).

Om Alopaeus är den i många stycken privilegierade representanten för en finlandssvensk högborgerlighet och en person som även i Sverige hamnar i en liknande miljö, får Anne-Marie Berglund betraktas som någon som talar ur ett annat perspektiv, nämligen invandrarbarnets. Berglunds familj hade utvandrat från Finland och bott bland annat i Rimbo och Bergslagen. I Rimbo fick mamman sitt första heltidsjobb som städerska på Rimbo rostfria och pappan var bland annat skogsarbetare. Den rikssvenska miljön kan upplevas som en kontrast till moderns förflutna. Hon hade vuxit upp i Kronohagen, en av de finare stadsdelarna i Helsingfors, och var dotter till eldaren på Arkivet. Även om mamman kom från arbetarklassen, var hon trots allt en stadsfröken från huvudstaden. Efter en lång tid i Sverige och efter det att fadern drabbats av en arbetsskada flyttade föräldrarna slutligen tillbaka till Finland medan Anne-Marie stannade i Sverige. När Anne-Marie får en enrumslägenhet i Stockholms innerstad skönjer hon början till ett nytt liv medan livet för moderns del går åt motsatt håll: "För mig var det alltså jubel, och en början, i alla fall trodde jag det, till en ny och spännande tillvaro. Mina dikter hade blivit antagna av ett förlag! Jag hade fått en novell publicerad i en dagstidning." (s. 12–13). För mamma var den här tiden också början på något nytt, men inte alls lika stimulerande: "Hon blev levande begraven på landet i Finland i mormors gamla torp, där varken el eller vatten fanns indraget. Och om man betänker att hon just var i den ålder jag är nu, till och med yngre, runt fyrtifem, så måste

det ha varit direkt fasansfullt. Nu började vi skriva till varandra på riktigt, nu började jag skriva min livsgobeläng åt henne att delta i med sin fantasi, där borta i stugan utan lyse. Så de första årens brev läste hon i fotogenlampans sken.” (s. 12–13).

Den livliga brevväxling som kommer att utgöra boken *Breven till mamma* inleds. Kontakten mellan mor och dotter och deras på samma gång åtskilda och tätt sammantvinnade liv är ett genomgående tema i boken. Berglund nämner själv den franska 1600-talsdamen Madame de Sévigné (1626–1696), känd för brevkontakten med sin dotter efter det att den sistnämnda lämnat Paris och bosatt sig i södra Frankrike, som ett slags parallell. Skillnaden är att i Berglunds fall är det dottern som är den som skriver mest och det är förstås också hon som ger ut breven i bokform. Men modern är dock ständigt verksam i kontakten och fungerar som ett slags motor och motiverande faktor för densamma. Det är modern som är samlerskan och resenären. Hon är den som inte fick förverkliga sina drömmar, eftersom hon var tvungen att följa med sin sjuklige man tillbaka till Finland, medan Anne-Marie i viss mån får följa sina impulser. Dottern får alltså göra resor för dem båda, och det är stundtals ett tungt ansvar att skaffa sig de upplevelser modern inte fick ha. Här är det intressant att återkomma till frågan om klass-tillhörighet. Även om mamman kom ur arbetarklassen hade hon ambitioner. Det gällde den tidens bildningsideal, att bli kunnig, att lära sig, att resa sig och att fortsätta uppåt. Att lära sig språk är bland annat ett uttryck för denna rörelse. När dottern Anne-Marie lär sig franska blir det något som också har symbolisk betydelse. Det vittnar om framåtskridande och uppåtstigande.

I Berglunds utgivning av brevväxlingen mellan sig och modern ser vi alltså två linjer: en som leder tillbaka till Finland och en, om än fragmentarisk, som leder utåt från Norden mot Kontinentaleuropa och i synnerhet mot Frankrike. Berglund antar rollen som den kvinnliga nomaden som måste ut och vidga sitt medvetandefält och målet blir ofta Paris: ”Så många jag talat med, den sista tiden, irrande ensamma vagabonder som jag, från olika länder, och alla befinner de sig bäst till mods i Paris, enda möjligheten för oss udda, där vi kan bilda underjordiska nät av fantasier och verklighet sammanflätade.” (s. 71). Men Paris är inte bara lika med flykt och subjektets utlevelse. Där finns en vardag också. Dottern kommer

sedrmera att gifta sig med en fransman och blir efter en tid hans änka. Paris har sina baksidor (hon blir alltid förkyld när hon kommer dit) och det är en storstad med ett myller av människor.

Sverige framställs i början ofta som en kontrast till den skapande friheten i Paris. Hemlandet står för vanan och det är trots allt den som ger kontroll och genom vilken man kan tjäna pengar. När det gäller livets nödortf är det ofta Stockholm som gäller – en stad som är förknippad med arbete och inkomster. En annan sida av Stockholm är att det är bekvämt, samtidigt som det är tråkigt. Men Stockholms gråhet och den svenska tillbakadragenheten är också en del av henne själv. Om Paris står för den människolikhet och livsenergi som hon ofta så hett eftertraktar är detta också något som är krävande för en person som egentligen är skygg: ”Du tycker det var underligt att jag tvekade om jag skulle stanna eller åka hem nu, men man har alltid en önskan att gömma sig undan livet... fly tillbaka till den bekväma kyrkogården Stockholm. För här krävs så mycket mer krafter, en större livsenergi.” (s. 123).

Men Paris framstår ändå ofta som ett ideal. Precis som Alo-paeus i sina skildringar av olika länder aldrig kan koppla bort dessa helt från den egna subjektiviteten, beror skildringarna av Sverige och Frankrike hos Berglund mycket på huvudpersonens sinnesstämning: ”Att tänka att jag nästa måndag är tillbaka i dödsriket igen, verkar otroligt! Det är ju hit jag hör, till gatornas magi, här bör jag stanna! Men hur åstadkommer jag något sådant? Jag verkar i alla fall inte vara förmögen till det.” (s. 157). Parisresorna är en del av ett nomadiserande och kringresande liv som också tar författaren till Spanien, Italien och Grekland. Breven hem fortsätter och ofta får modern skriva till dotterns *poste restante*-adress i Paris. Om man återigen ser kontakten mellan mor och dotter i ett sammanhang av klass och klassresor, förefaller det som om dottern har ett slags bildningsansvar för modern. I hennes brev finns ofta en pedagogisk tanke bakom det hon skriver. Vi hör henne till exempel säga att hon ska börja läsa Proust och ber modern se efter om böckerna finns på biblioteket hemma. Hon reser runt till olika orter och ber modern slå upp dessa i kartboken eller att läsa vidare i uppslagsboken. Men det omvända gäller också: breven från modern är viktiga och Anne-Marie tar sig tid att läsa dem: ”Vad roligt det var att få brev – riktiga brev från dig, om både katter

och hundar och andra spännande upplevelser, du är rena Astrid Lindgren ibland.” (s. 136).

I Paris stöter hon också ihop med människor från Rumänien och besöker en mottagning på landets ambassad. I blandningen av folk och nationaliteter känner hon sig hemma: ”Och alla verkade tro att jag kom från öst ty man tilltalade mig på ryska eller rumänska. Och sällan har jag känt mig så ”höra till” en folksamling som där” (s. 121). Detta får en att tänka på Alopaeus och på hur hon i *Drabbad av Sverige* skriver om sin vistelse i ungdomen vid Karelska näset i korsdraget mellan svenskt, ryskt, finskt och baltiskt. Detta var den plats som berättarjaget känt sig mest hemma på i Finland.

Men att resa till Frankrike innebär inte att klippa banden med Sverige för Anne-Marie. Resorna mellan hemlandet och Frankrike beskrivs mot slutet som ”övergångar”, passager som inte alltid är helt lätt att genomleva. Mot slutet av *Breven till mamma* börjar också en viss leda vid Paris att märkas. ”Kanske tar det sen lång tid innan jag kommer tillbaka till den här staden, på något vis är jag trött på Paris, trots alla idéer som flyger omkring i luften. Det vore nog dags för något helt nytt.” (s. 124). Och invånarna i landet är inte alla upplysta individer utan de beskrivs nu till och med som dumma och inskränkta, särskilt på landsbygden: ”Jag lider bland detta folk. Paris går ju an för där lever man i fantasin. Men här, det är värre än i Borlänge.” (s. 246). Så småningom återvänder hon till Sverige där man får förmoda att hon rotar sig.

När man läser *Breven till mamma* kan man urskilja två tidsplan. Det handlar dels om tiden för själva brevskrivandet, dels om tiden efter moderns död då Anne-Marie bestämmer sig för att ge ut breven som hon nu gått igenom. Anne-Marie ser alltså sitt liv inte bara som sitt eget utan som något hon delvis lever i moderns ställe: ”[...] jag [...] drar mig undan som jag vill, medan du minsann inte får ha ditt. Det handlar om ett brott som begås mot de mänskliga rättigheterna.” (s. 270). Efter moderns död blir syftet med breven snarare att återuppleva sitt liv tillsammans med den nu bortgångna mamman. Det blir också ett uttryck för ett slags övergångsrit: ”Jag har för länge sen lagt ifrån mig alla brevpärmarna. Mamma har blivit lugn. Hennes Resenär har suttit därinne i klädkammaren och rest en hel sommar och en hel höst och en hel vinter och mamma har lyssnat en gång till. Det där En Gång Till. Låt oss

få drömma samma drömmar en gång till, hoppas igen, så vi inte upphör genast.”

[...]

”Jag blev också tröstad av det här intensiva flanerandet och jag insåg att jag hädanefter kunde vila mig, för det hade verkat klar. I både henne och mig.” (s. 273).

Det handlar om en övergång mellan aktivitet och vila och om en fas under vilken författarjaget blir äldre. Resultatet blir ett fördjupat, men också mera ”litteraturlikt”, förhållningssätt till modern.

Alopaeus och Berglund kan betecknas som kvinnliga nomader. Båda har anknytning till Finland men de tillhör olika generationer. Deras skrivande illustrerar det starka samband som finns mellan exil och kreativitet. Deras positioner kan ibland uppfattas som privilegierade särställningar. Alopaeus tillåter sig att som utomstående vara den som kritiskt granskar. Berglund är den som ständigt flyr och som inte riktigt deltar. Båda är trots skillnaden i social bakgrund ett slags välbeställda invandrare i Sverige. De båda författarna använder svenska språket som litteraturspråk; Alopaeus talar från ett finländskt perspektiv medan Berglunds utgångsläge är det rikssvenska. För Alopaeus är Frankrike en symbol för friheten efter krigets instängdhet. Men det står också för mångfald och intellektuell rörlighet. För Berglund likaså är Paris en plats som tillåter fantasin att flöda, som öppnar för esoterism men också för mänsklighet och liv. Samtidigt är detta krävande eftersom det behövs livsenergi och delaktighet. För båda författarna är det viktigt med fransk litteratur, något som ses både i deras sätt att formulera sig och i deras referenser i texterna. Frankrike är också ett slags säkerhetsventil för båda. De behöver idén om Frankrike för att kunna leva i sina hemländer Finland och Sverige. Frankrikes betydelse verkar dock försvagas mot slutet, då de båda författarna kommit till fasen postexil. När Alopaeus bosätter sig i Sverige och skriver *Drabbad av Sverige* behöver hon i stället Finland som stimulans för fantasin. Berglunds berättarjag i *Breven till mamma* uppnår så småningom ett slags lugn i Sverige och behöver inte det ständiga resandet till Frankrike. Samtidigt har Frankrike berikat och varit en förutsättning för deras författarskap.

Litteratur

- Alopaeus, Marianne (1953): *Utanför*, Helsingfors: Schildts
- Alopaeus, Marianne (1959): *Åvsked i augusti*, Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Alopaeus, Marianne (1975): *Mörkrets kärna*, Stockholm: Litteraturfrämjandet, ”En bok för alla”
- Alopaeus, Marianne (1983): *Drabbad av Sverige*, Stockholm: Brombergs
- Berglund, Anne-Marie (2005): *Breven till mamma*, Stockholm: Albert Bonniers förlag
- Haagensen, Bodil (1990): *Mottagandet av Marianne Alopaeus' verk i finlandssvensk och rikssvensk press 1945–1981*, avhandling pro gradu, Åbo Akademi
- Harel, Simon (2005): *Les passages obligés de l'écriture migrante*, Montréal: XYZ
- Korsström, Tuva (1994): *Berättelsernas återkomst. På spaning efter den europeiska romanen*, Helsingfors: Söderströms
- Leandoer, Kristoffer (1993): ”Hotell Världen. Anne-Marie Berglunds författarskap”, i *Att skriva sin tid. Nedslag i 80- och 90-talet*, red. Madeleine Grive och Claes Wahlin. Stockholm: Norstedts, s. 194–203
- Olsson, Anders (2011): *Ordens asyl. Inledning till den moderna asyl-litteraturen*, Stockholm: Bonniers

Iriska språket och irisk nationalism – en invigd outsiders syn

Panu Petteri Höglund

För två årtionden sedan lade jag både den tyska filologin och slavistiken åt sidan för att ägna mig åt iriska språket och litteraturen – inte fornspråket, utan det moderna och samtida. Sedan dess har jag gett ut sex böcker på iriska, både egen prosa och översättningar, främst en irisk version (*An Fhondúireacht*) av Isaac Asimovs klassiska science fiction-roman *Foundation* (sv. *Stiftelsen*). Jag kan inte direkt påstå att jag intagit någon framstående plats i irisk litteraturhistoria, men åtminstone har jag rönt en viss erkänsla för att ha skrivit läsbar förströrelselitteratur i en stil som är både tal-språksnära, folklörebaserad och relativt fri från engelskinfluerade syntaktiska konstruktioner. Min avstickare till den gäliska världen blev något längre än jag på förhand kunde föreställa mig, men åtminstone har den gett mig ett välinformerat perspektiv på en mindre känd litterär kultur. Trots mina livliga webbkontakter med de irisktalande på Irland har jag med undantag av korta sejourer på Irland hela tiden befunnit mig i Finland, vilket innebär att jag ser på denna kultur med en invigd outsiders ögon, hur paradoxalt det än må låta.

Iriska språket är ett av de gäliska språken och sålunda ett keltiskt och indoeuropeiskt språk. De gäliska språken – iriskan, den skotska gäliskan och den gäliska som talas (eller talades) på ön Man – hade ända fram till 1600-talet ett gemensamt skriftspråk, den klassiska nyiriskan. Sedan dess har de utvecklats åt olika håll: det mest avvikande av dessa tre språk är manniskan eller Man-gäliskan (på engelska kallad *manx*), vars rättskrivning är engelskinfluerad och som också uppvisar starkare fornnordisk påverkan än de två andra språken. Dessa föredrar förenklade varianter av den klassiska ortografin: skillnaden kan åskådliggöras med det irländska efternamnet O’Flaherty, som på klassisk nyiriska skrivs *Ó Flaitbhheartaigh* och i dag oftast *Ó Flaithearta*.

De moderna keltiska språk som inte är gäliska är de brittiska språken: walesiskan, bretonskan och korniskan (cornwallskan). De är sinsemellan nära besläktade, men helt obegripliga för den som bara behärskar gäliska språk – det behövs språkvetenskapliga insikter för att känna igen likheterna. Lika djupa klyftor finns det inte inom den germanska eller den slaviska språkgruppen: att till exempel engelskan är släkt med svenskan eller polskan med bulgariskan upptäcker man utan att studera historisk lingvistik.

Alla moderna keltiska språk härstammar från Brittiska öarna och kallas därför för ökeltiska språk. Detta gäller även bretonskan. Att René Goscinny och Albert Uderzo placerade sin galliske krigare Asterix’ hemby i Armorica (som Bretagne i antiken hette) må ha berott på att det än i dag talas ett keltiskt språk i samma trakt, men som även namnet på språket ger vid handen är bretonskan inte en sista kvarleva av galliskan, utan ett resultat av tidigmedeltida migrationer från Cornwall. De fastlandskeltiska språken – galliskan, lepontiskan och keltiberiskan – dog ut redan på senantiken och lämnade efter sig endast korta inskriptioner, lånord i latinet (till exempel namn på gudar) och liknande.

Även de moderna keltiska språken är utrotningshotade, låt vara att detta ofta överdrivs. Walesiskan är till exempel fortfarande ett tämligen livskraftigt språk med robust litterär tradition. Iriskan och gäliskan lever kvar som folkmål i vissa byar och bygder, som på iriska kallas *Gaeltacht* och på skotsk gäliska *Gaidhealtachd* – i Skottland är detta i praktiken samma sak som Yttre Hebriderna, på Irland ligger ”gäliskbygdena” längs västkusten med undantag

av Rinn Ó gCuanach i grevskapet Waterford (*Port Láirge*) och den på 1920-talet som koloni skapade bygden Ráth Cairn i grevskapet Meath (*An Mhí*) ca femtio kilometer från Dublin.

Korniskan dog ut som talspråk redan på 1700-talet, men har sedan dess återuppväckts: det har dock varit svårt att enas om huruvida den nya korniskan borde utgå från äldre litteratur (främst mysteriespel och helgonlegender från senmedeltiden) eller från senare material. Olika uttals- och rättskrivningsskolor har likaså grälat om språkriktighetsfrågor. Naturligtvis har också de engelska lånorden varit föremål för kontroverser: all autentisk korniska innehåller rikligt med engelska lån, men många språkaktivister har hellre velat införa nyord baserade på walesiska eller bretonska uttryck. Den längsta sammanhängande texten på korniska, John Tregears predikningar, är också den språkligt mest angliciserade och framstår i många korniskaktivisters ögon som oanvändbar, trots att den härstammar från en period då språket ännu var mycket levande.

Trots att gäliskan på ön Man förlorade sin siste infödde bärare, Ned Maddrell, på 1970-talet, är dess situation betydligt bättre än korniskans. Tack vare hjälpsamma åldringar som Maddrell kunde forskarna dokumentera språket väldigt noga, så att vi i dag vet mycket om till och med dialektskillnaderna på ön. Det som då nedteknades bestod till största delen av ren folklöre, men en stor del av det keltiska kulturarbetet handlar än i dag om att ta vara på folkdiktning. För mig personligen var det precis de talrika folklörepublikationerna som blev den viktigaste källan av autentisk iriska, när jag inte kunde åka till Irland för att tala språket med dess infödda bärare i Donegal eller Connemara.

I motsats till de andra keltiska språken är iriskan enligt konstitutionen för Republiken Irland det första officiella språket i sitt hemland. I praktiken ser situationen givetvis mindre bra ut. Iriska språkets ställning i den irländska staten kan påstås vara betydligt sämre än svenskans i Finland: irländarna utarbetar och publicerar redogörelser, rapporter och rekommendationer om hur man kunde bättra på iriska språkets status i samhället och inom tjänstemannakåren, men hur samvetsgrant dessa rapporter än arkiveras leder de sällan till någonting konkret. Politikerna är givetvis villiga att tala vackert om språkets betydelse för den irländska kulturen, men

de behärskar det sällan utöver ett par fraser. Denna skenhelighet beror inte minst på att iriska språket alltför ofta uppfattas som någonting ”romantiskt” och gammalmodigt, eller också nationalistiskt. Detta innebär, att även sakliga och (i internationell jämförelse) berättigade krav på bättre minoritetsrättigheter för iriskan ofta avvisas som romantiskt nonsens.

Iriska språkets förhållande till nationalismen är mera komplicerat än man föreställer sig. Historiskt sett är det ingen överraskning att modern etnisk nationalism med sin betoning på modersmålets värde också nådde Irland. Detta skedde dock något på efterkälken, då iriskan – ända fram till 1800-talet ett numerärt starkare, men sedan 1600-talet ett samhälleligt svagare språk än engelskan på Irland – redan hade börjat gå tillbaka och blivit ett minoritetsspråk.

I Skottland har den språkliga nationalismen kunnat utgå från två språk, inte bara ett enda – gäliskan och låglandsskotskan. Det sistnämnda språket kan ses som en engelsk dialekt om man så vill, men har egna litterära traditioner (alla har hört namnet Robert Burns) och är rätt olik standardengelskan, även dess skotska form (som givetvis uppvisar influenser från dialekten). Bland låglandsskottar är fientliga, till och med rasistiska, attityder mot gälisktalande höglandsskottar utbredda, och sålunda är det möjligt att vara skotsk nationalist och självständighetsanhängare och samtidigt förakta gäliskan. (För övrigt talar angliserade höglandsskottar inte låglandsskotska dialekter, utan en gäliskpåverkad variant av skol- och standardengelskan, *Highland English*.) I Skottland fokuserar nationalismen dessutom mera på de särskilda skotska institutioner som redan existerar – skottarna har fortfarande till exempel egna sedlar, egna lagar och egen rättegångsordning. Irländarna är mycket mer beroende av iriskan för att kunna hävda och motivera separat språklig och kulturell identitet. Trots att irländsk engelska länge använts i skönlitteratur, uppfattar även irländarna själva den fortfarande som bristfälligt inlärdd brittisk engelska, inte som en legitim variant av världsspråket engelskan, jämförbar med till exempel amerikansk eller australisk engelska.

Den moderna iriska språkrörelsen, den så kallade Gäliska ligan (*The Gaelic League/Conradh na Gaeilge*), grundades år 1893 av Douglas Hyde, eller Dubhghlas de hÍde, som han skrev sitt namn på

iriska. Det var inte den första organisationen med målsättningen att främja det iriska språket, men tidigare hade man främst velat ta vara på manuskript på klassisk iriska eller bevara den gamla skaldediktningen och mytologin för eftervärlden genom att översätta den till engelska. Intressant nog hade dylika kulturnationalistiska ansträngningar varit särskilt starka bland nordirländska protestanter; en del av dem ansåg också att det var viktigt att sprida protestantisk tro bland den irisktalande lantbefolkningen på dess eget språk. Ligan var banbrytande i att den ville främja modern iriska – naturligt talspråk – i stället för det klassiska skriftspråket och tillgängliggöra undervisning i iriska även för den angliciserade stadsbefolkningen på orter som Dublin, Cork eller Belfast.

På lång sikt var målet att avanglicisera Irland och göra iriskan det förhärskande språket i landet, som Hyde formulerade det. I dag, då det bara talas av ett par tiotusen människor som modersmål, må det här förefalla långsökt, men i början av artonhundratalet, före den stora hungersnöden och den massiva emigrationen till Amerika, räknades de irisktalande på Irland ännu i miljoner. Sålunda kunde språkaktivisterna i slutet av samma århundrade ännu inbilla sig att det fanns en outtömlig reserv av allmogee med iriska som modersmål i västra Irland, borta från öns angliciserade, urbaniserade östkust – något som vid det laget inte längre var sant.

Att språkrörelsen i början av 1900-talet infiltrerades av det hemliga nationalistiska sällskapet *Irish Republican Brotherhood* – det Iriska republikanska brödraskapet – var antagligen oundvikligt. Det var naturligt att iriskans tillbakagång uppfattades som ett resultat av engelskt förtryck, och det var lika förstäligt att man inbillade sig att språket skulle återuppstå i sin forna glans om bara Irland kunde bli fritt. Douglas Hyde ville uttryckligen inte ta ställning till frågan om Irlands självbestämmande eftersom han ville behålla Ligan som en opolitisk organisation. Den motsägelsefulla och illa definierade kulturnationalism han främjade gjorde dock hans anhängare alltför mottagliga för de argument som de i politisk retorik välskolade republikanska agitatorerna erbjöd. Dessa var långt mindre intresserade av iriska språkets överlevnad än de var av att bekämpa det engelska väldet, och under Irlands frihetskamp, på 1910- och 1920-talen, fungerade Gäliska ligan snarare som en nationalistisk än som en språklig organisation.

Detsamma kunde man visserligen påstå också om andra kulturpatriotiska organisationer, främst det Gäliska idrottsförbundet, *Gaelic Athletic Association/Cumann Lúthchleas Gael*, som främjade så kallade gäliska idrottsgrenar, hurling (*iománaíocht* – en sorts landhockey) och gälisk fotboll (ett spel som påminner om rugby men liknar mest australisk fotboll).

År 1916 reste sig irländska nationalisterna mot den engelska överheten i det mycket romantiska, hopplösa och destruktiva Påskupproret – och dess snart efteråt avrättade ledare, den irländska nationalismens mest avgudade martyr Patrick Pearse eller *Pádraig Mac Piarais* var en ung man redan erfaren språkaktivist som även skrivit romantiskt dödsdyrkande noveller på vacker och naturlig iriska. När det i början av 1920-talet blev oenighet irländarna emellan om huruvida de borde fortsätta med kampen för en oavhängig republik eller nöja sig med att ha en ”fristat”, en dominion som ingick i brittiska samväldet, leddes båda sidorna i inbördeskriget av gamla medlemmar av Gäliska ligan. Republikanerna, motståndarna till fristaten, tog sina order från Eamon de Valera, vars namn säkert blev det för eftervärlden mest kända. Ledaren för fristatens väpnade styrkor var Risteard Ó Maolchatha (Richard Mulcahy), också han en gammal språkaktivist, men i inbördeskriget en hårdför och sträng general som lät avrätta många republikaner, inklusive före detta vänner från Gäliska ligan.

Det var många med iriska som modersmål som stred både i frihetskampen och senare i inbördeskriget, också författare som antingen direkt skildrade sin krigsupplevelse eller lät sig inspireras av den på ett mera abstrakt sätt. Sålunda beskrev Colm Ó Gaora – hemma från Ros Muc i Connemara, där Patrick Pearse lärde sig sin iriska – i sin självbiografi *Mise* (”Jag”) ingående sina upplevelser både som ambulering irisklärare och som frihetskämpe tillfångatagen av engelsmännen. Bröderna Séamus Ó Grianna och Seosamh Mac Grianna från Donegal var oeniga om det mesta, inte bara om det riktiga sättet att återgälisera det gemensamma efternamnet Greene – den förstnämnde skrev sentimentala historier med målet att verklighetstroget återge ”den gamla goda” iriskan i hembygden, den sistnämnde försökte sig på att skapa en modern, urban irisk litteratur och drabbades av akut psykisk och långvarig depression när han inte lyckades avsluta sitt mest ambitiösa

romanprojekt – men bägge bröderna enades i sin besvikelse på nationalismen och språkrörelsen, ”vännerna som inte hjälpte oss”.

Det i dag så fashionabla begreppet kulturell appropriering kan mycket väl tillämpas på hur irländska nationalist utnyttjade – och alltjämt utnyttjar – iriskan till sina syften. Den republikanska rörelsen i Nordirland, Sinn Féin i alla sina olika inkarnationer, är ett varnande exempel. Den använder i sin interna jargong enstaka iriska ord och uttryck av traditionsskäl: en Sinn Féin-lokalförening kallas *cumann*, rörelsens egen tidning heter *An Phoblacht* (”Republiken”) och så vidare, men i praktiken talas det långt mindre och sämre iriska inom Sinn Féin än partiet låter förstå. Jag tillbringade vintern 1998–1999 i Galway (*Gaillimh*), Irlands enda någorlunda tvåspråkiga stad, som ligger bredvid landets största och mest livskraftiga Gaeltachtbygd. Det var kommunal- och Europaval på Irland i juni 1999, och både Sinn Féin – som är aktiv på hela Irland, inte bara i Nordirland – och andra politiska partier satte igång med sin kampanj i god tid innan vallokalerna öppnades, så att även jag hann ta del av valpropagandan. Man kunde ha tänkt sig att Sinn Féin, om det nu är ett så nationalistiskt och kulturpatriotiskt parti, i en så tvåspråkig miljö hade tryckt sina broschyrer på bägge språken. Men nej – alla flygblad jag kom åt var enspråkigt engelska.

Under det självständiga Irlands tidigaste årtionden har nationalistiskt inspirerade författare och intellektuella givetvis lämnat viktiga bidrag till iriskspråkig kultur och litteratur. Den irländska nationalismen är dock en komplicerad ideologi med kontaktyta på många håll, vilket kanske mest träffande kan illustreras med en hänvisning till den misslyckade IRA-räden mot den brittiska armékasernen i det nordirländska Brookeborough (iriska *Achadh Lon*) i januari 1957: den unge Seán South, dödligt sårad i sammandrabbningen och senare besjungen i många (engelskspråkiga!) ballader som hjälte och martyr, hade profilerat sig som en konservativ katolsk aktivist och var bland annat medlem i den antikomunistiska, integristiska organisationen *Maria Duce* (”Med Maria som ledare”), men Seán Garland, som försökte rädda hans liv och bära honom till säkerhet, blev senare ledare för en kommunistisk splintergrupp av Sinn Féin och samarbetade vid ett visst skede till och med med KGB.

Seán South var också en språkaktivist innan han anslöt sig till IRA, men som så många unga män som intresserar sig både för iriska och för nationalism kom han att se frihetskampen som en genväg till ett återgäliserat Irland. Att leva hela sitt liv för iriska språket – att sitta på Gäliska ligans tröttsamma möten och grubbla över folklöreböckerna – var för honom måhända en frustrerande framtidsutsikt, särskilt med tanke på att hans egna konstruktiva förslag om att främja språket (bland annat att starta en humortidning för barn på iriska) aldrig ledde till någonting; att dö för Irland tilltalar en otålig yngling mycket mera. Man behöver inte läsa irisk litteratur för att leva sig in i detta sinnestillstånd – vår egen nationalskald har illustrerat det i till exempel *Soldatgossen*.

Man kan sålunda säga att irländsk nationalism och republikanism är Irlands unika radikalism som förenar höger- och vänsterdrag, även höger- och vänsterextrema människor. Författare som i något annat land skulle ha varit engagerade vänstermänniskor blev på Irland, även i det irisktalande Irland, nationalister, låt vara vänsteranstuckna nationalister för vilka ord som socialism och kommunism inte var svordomar. Máirtín Ó Cadhain, den store iriskspråkige modernisten från Connemara, kallade sig tidvis för marxist och kommunist, men trots sin teoretiskt negativa inställning till kyrkan och religionen såg han sig av praktiska skäl tvungen att främst fokusera på hur kyrkan kunde spela en mer konstruktiv roll i de irisktalande samhällenas liv särskilt med tanke på språkets fortlevnad – allt snack om att bekämpa eller avskaffa religionen skulle ha varit orealistisk ideologisk renlärighet. Det var inte alla vänsternationalister som delade hans resignerade realism. När marxisten och IRA-mannen Peadar O'Donnell, hemma från Donegal som författade sina böcker uteslutande på engelska – hans två romaner om utfattigt proletärliv i en irisktalande by, *Adri-goole* och *Islanders*, översattes till iriska av vännen Seosamh Mac Grianna under titlarna *Eadarbhaile* respektive *Muintir an Oileáin* – försökte predika kommunism för IRA-anhängare i sin hembygd, var de välbärgade lantbrukare som stödde frihetskämparna mindre entusiastiska över att höra, att deras marker i O'Donnells framtida utopi skulle konfiskeras och kollektiviseras.

Den högerrinnande och konservativa nationalismen har också inspirerat konstruktiv kulturverksamhet i det gäliska Irland: ett

välkänt exempel är *Craobh an Chéitinnigh* eller *Keating Branch*, en underavdelning av Gäliska ligan som var verksam i Dublin. Det var inte bara nationalistisk fanatism och katolskt trosnit som utmärkte avdelningen, utan också sträng provinsialism i fråga om dialekten. Av de tre huvuddialekterna (Ulsteririska, Connachtiriska och Munsteririska) var det den sydliga Munsteririskan Keatingavdelningen föredrog – till den milda grad att de påstods alltid ha sina medlemsvärvare på perrongen när det kom ett tåg från Cork. En av grundarmedlemmarna i underavdelningen var Mary Kennedy, eller *Máire Ní Chinnéide* som hon skrev sitt namn på iriska, och hon kan sägas ha grundat den genre som alltjämt utgör ryggraden för modern irisk litteratur: bondebiografen. Det var nämligen hon som på 1920-talet redigerade till bokform Peig Sayers' självbiografi, och sedan dess har självbiografier av bönder, bondkvinnor och bondesöner med iriska som modersmål kommit ut på iriska i dussin- om inte i hundratal. Vanligen har dessa bönder också varit muntliga historieberättare, vilket innebär att deras språk varit den närmaste motsvarigheten till etablerat litteraturspråk en folklösbaserad kultur har att erbjuda.

I dag är det dock få kulturhögare i irisktalande kretsar som profilerar sig som fromma katoliker. Snarare har den från Amerika importerade motsättningen mellan "liberaler" och "konservativa" börjat göra sig gällande även här. För ett par år sedan väckte författaren och språkvetaren Ciarán Ó Coigligh (han har bland annat redigerat en utgåva av 1800-talsfolkdiktaren Anthony Rafterys sånger) visst uppseende när han öppet förklarade sitt stöd för det av pastor Ian Paisley på sin tid grundade lojalistiska (unionistiska och protestantiska) partiet i Nordirland, *Democratic Unionist Party*. Partiet har blivit känt för sin hätska opposition mot ett förenat Irland och har likaså bekämpat alla försök att höja på iriska språkets status i Nordirland. Samtidigt ogillar DUP även bland annat de homosexuellas rättigheter, vilket gjort det till ett lockande alternativ för en katolsk konservativ som Ó Coigligh. Det märkliga är att Ó Coigligh gått med på att hädanefter motsätta sig iriska språkrörelsen tillsammans med DPU: tydligen har iriska språket numera en snarare vänsterliberal image, vilket ännu för ett par årtionden sedan hade låtit helt absurt. I och för sig är det föga förvånande att en katolsk konservativ inte längre känner sig

som hemma i en språkrörelse där en av de mest inflytelserika gestalterna är den öppet homosexuelle författaren och förläggaren Mícheál Ó Conghaile.

Litteratur i urval

- Asimov, Isaac (2014): *An Fhondúireacht*, Everttype: Cathair na Mart Ball, Martin (ed.) (1993): *The Celtic Languages*, London: Routledge
- Blaney, Roger (1996): *Presbyterians and the Irish Language*, Belfast: Ulster Historical Foundation/ULTACH Trust
- Coogan, Tim Pat (1993): *The IRA*, London: HarperCollins Paperbacks
- English, Richard (2005): *Armed Struggle. The History of the IRA*, Oxford/New York/Auckland/(etc.): Oxford University Press
- Kalygin, Viktor Pavlovič & Korolev, Andrej Aleksandrovič (2012): *Vvedenie v kel'tskuju filologiju*, Moskva: URSS
- Mac Aonghusa, Proinsias (1993): *Ar Son na Gaeilge: Conradh na Gaeilge 1893-1993, Stair Sheanchais*, Baile Átha Cliath: Conradh na Gaeilge
- MacAulay, Donald (ed.) (1992): *The Celtic Languages*, Cambridge/Victoria/New York: Cambridge University Press
- Mackinnon, Roderick (1971): *Gaelic*, Sevenoaks: Teach Yourself Books Hodder and Stoughton
- McCone, Kim (et al.) (1994): *Stair na Gaeilge in ómós do Pádraig Ó Fiannachta*, Maigh Nuad: Roinn na Sean-Ghaeilge, Coláiste Phádraig
- Ó Buachalla, Breandán (1978): *I mBéal Feirste Cois Cuain*, Baile Átha Cliath: An Clóchomhar Tta
- Ó Cadhain, Máirtín (1998): *Caiscín – Altanna san Irish Times 1953/56*, Baile Átha Cliath: Coiscéim
- Ó Cadhain, Máirtín (1999): *Caithfear Éisteacht! Aistí Mháirtín Uí Chadhain in Comhar*, Baile Átha Cliath: Comhar
- Ó Gaora, Colm (2008): *Mise*, Baile Átha Cliath: An Gúm
- O'Reilly, Camille C. (1999): *The Irish Language in Northern Ireland. The Politics of Culture and Identity*, London: Macmillan Press/New York: St Martin's Press

- Ó Siadhail, Mícheál (2006): *Learning Irish: An Introductory Self-Tutor*, New Haven/London: Yale University Press
- Ó Siadhail, Mícheál (1991): *Modern Irish. Grammatical Structure and Dialectal Variation*, Cambridge/New York/Melbourne: Cambridge University Press
- Press, Ian & ar Bihan, Hervé (2004): *Colloquial Breton*, London/New York: Routledge
- Sayers, Peig (1998): *Peig – A Scéal Féin*, An Daingean: An Sagart Spadaro, Katherine M. & Graham, Katie (2001): *Colloquial Scottish Gaelic*, London/New York: Routledge

■ Mauno – järnnäve i sidenhandske

Seppo Lindblom & Pekka Korpinen (red.):
Merkkillinen Mauno. Otava, Helsingfors 2019

Man kan slås av tanken: Är vi förtjänta av ytterligare en bok om Mauno Koivisto? Men *Merkkillinen Mauno* försvarar väl sin plats i raden av böcker av och om vår nionde president. Som duperspektivet i titeln anger rör vi oss nära genren vänbok, men antologin är nästan renons på pekoralistisk inställsamhet. Den bjuder inte på överraskningar, men den friskar upp minnet och lägger på ytterligare skikt till förståelsen av hur det kom sig att en politiker präglad av stort allvar kunde bli så folkkär. Den vecklar ut Koivistos mångbottnade personlighet och den breddar bilden av en person som ytligt ter sig paradoxal.

Lite äldre finländare har ju upplevt det. Koivisto kunde framstå som tafatt med snudd på osäker, men det gällde sociala situationer där han inte kunde koppla på sin målmedvetenhet. Hans karriär från hemvändande soldat med enbart folkskola, via det vid det här laget väldokumenterade arbetet i Åbo hamn till akademiska studier som kröntes med en vetenskapsteoretiskt underbyggd doktorsavhandling, till djupa insikter i och intresse för ekonomi, till en aversion mot det överidealiserande – och bakom allt en stark vilja i *handling* som *verbaliserades* mångtydigt. Koivisto sökte sig till nyanserande positioner, men kunde samtidigt dölja sina innersta resonemang. Det irriterade en del av samtiden, men personligen

fann jag aldrig honom svårförstådd. Han ville ge lyssnaren ansvar, men 1980-talets politiska journalistik var otålig och skyndade sig att missa mången nyans. Koivisto ställde krav på omgivningen, men den var inte alltid beredd eller påläst nog för att kunna anta utmaningen.

Merkillinen Mauno spänner via 14 skribenter över hela vidden av Koivistos person. Fram växer en ensamvarg av djup religiositet och fäbless för filosofi. Koivisto var inte bara vår sista president med personlig erfarenhet av krigen, han formligen präglades också av ett ansvar var han än tjänade landet: i Finlands bank, som finansminister, statsminister och president.

Men samtidigt var han – som Unto Hämmäläinen skriver – den första statsminister som medverkade i ett underhållningsprogram i tv. Den som har personliga minnen av lördagskvällarnas *Jatkoaika* 1968–1969 har lätt att förstå hur statsministerären 1968–1970 lade grunden för den popularitet som bar honom fram till 1982 och presidentskapet. Kungamakare av mått var Lenita Airisto, en av tre programledare som lockade fram en oemotståndlig charm hos den normalt lite barske Koivisto.

Men vägen var lång. 1979 valde Kalevi Sorsa, socialdemokratins starke man, att stiga åt sidan och släppa fram Koivisto som statsminister. Men vilka var Sorsas egentliga motiv? Var avsikten att Koivisto skulle misslyckas? *Merkillinen Mauno* gör här krusningar på ytan men tillför inget nytt. Vi får vänta på Henrik Meinanders kommande storverk om Sorsa.

Det motsatta gäller säkerhetspolitiken de viktiga åren i början av 1990-talet. Koivisto framstår här som ansvarstagaren som samtiden inte kunde läsa. När han inte skyndade sig att fördöma de sovjetiska hårda nyporna i Vilnius i januari 1991 utsattes han för hård kritik på hemmaplan. Hans nästan aforistiska förklaring att man inte kan uppmuntra någon att gå en väg man själv inte är beredd att gå missuppfattades som nationell feghet. Koivisto var steget före den skrämmande samtiden. I denna fråga liksom mången liknande var hans ledstjärna att inte försvåra det för Michail Gorbatsjov att modernisera och liberalisera sovjetstaten. Därtill hade han parallellt – som Jaakko Kalela noterar – också Finlands intressen för ögonen. Det kom att bli Koivistos sak att vara president när omvärlden gav oss chansen att förstärka den västorientering som

var också Urho Kekkonens väg. Koivisto lät Finland 1990 frigöra sig från Parisfördragets begränsningar, han väckte tanken på ett EG/EU-medlemskap 1991 och han tog det avgörande steget 1992. Min egen minnesbild är att Paavo Lipponen var den som ville se Finland vid de bord där beslut fattas i frågor som berör oss, men i boken kallar Lipponen detta för Koivisto-doktrinen. Tiden gav Koivisto uppdragen, men han var skickad att axla dem.

En skribent är intressantare än de andra. Seppo Lindblom, nära medarbetare och långvarig vän, beskriver hur Koivisto i ett rätt tidigt skede förberedde sig för den klassiska dagen den 6 april 1981 – dagen då Mauno Koivisto med författningen i ryggen tog spjörn mot Kekkonen och hans budbärare, en motattack som Kekkonen enligt Juhani Suomi aldrig hämtade sig efter. Samtiden – självfallet mig själv inkluderad – uppfattade inte hur Koivisto redan i maj 1979 vid regeringens tillträde ”förberedde” den utnämmande Kekkonen på att regeringen behöver riksdagens *förtroende*, presidentens *stöd*. Det senare är en politisk men inte *konstitutionell* nödvändighet. Resten är historia. Koivisto gav landet den nödvändiga parlamentariska dimension som krävde en demontering av den presidentiella makten.

Seppo Lindblom beskriver Koivisto som en järnnäve i en sidenhandske. Koivisto valde sina strider, och när han tog dem tog han sats ur vetenskap, filosofi samt egen långvarig reflektion. Mauno Koivisto är den mest intellektuella president landet har haft. Även om det syns ha förbigått samtiden.

Från det är steget skenbart långt till den religiösa Koivisto som i biskop Eero Huovins (be)rörande text har bibeln i ranseln under alla åren vid fronten. Inte för att han trodde på dess skyddande verkan i vidskeplig betydelse. Koivisto läste bibeln, han studerade den, han skrev reflekterande brev hem till fadern. Integritet kallar jag det att samtiden på 1980- och 1990-talen aldrig inbjöds att ta del av denna sida hos Koivisto. Men när han under de sista veckorna besöktes av nära vänner var Koivistos återkommande önskan att man skulle sjunga psalmer tillsammans. Själv behövde han ingen psalmbok. Han lämnade jordelivet fromt sjungande. Det är en djupt rörande historia.

Torbjörn Kevin

■ Håll Sverige utanför!

Henrik Berggren: *Landet utanför. Sverige och kriget 1939–1940*. Norstedts, Stockholm 2018

När Hitlers Tyskland startade kriget mot Polen den 1 september 1939 var jag fyra månader gammal. Året innan hade mina föräldrar flyttat in i sitt nybyggda hus. Allt hade tett sig så ljust. Som målare hade min far haft gott om arbete i den byggboom som rått i Sverige sedan 1937. Nu blev allt plötsligt så osäkert. Snart kom inkallelseordern. Vad mina föräldrar inte kunde veta var att min far skulle komma att bli kvar i beredskapstjänst i nära fyra av de sex år som andra världskriget varade. Inte heller kunde de veta vad mitt första minne av pappa skulle bli. I början av den kalla mars 1942 – just när tyskarna kapitulerat vid Stalingrad – har han permission och bär mig över till farfars hus. – Ser Du månen, frågar han, och fortsätter: Nyss var den svart, för det var månförmörkelse.

Osäkerhet och ovisshet om vad som kunde hända går som en röd tråd genom Henrik Berggrens *Landet utanför. Sverige och kriget 1939–1940*, den första i en serie om tre böcker. Dels vill han skildra hur landets politiska och militära ledare agerade: Skulle Sverige lyckas hålla sig utanför, eller borde vi ingripa? Dels vill han komma dåtidens svenskar nära och försöka förstå hur de tänkte och kände inför hotet om krig.

Osäkerheten avspeglas i att ledarskapet till en början inte visste vad Molotov-Ribbentrop-pakten – som slutits bara någon vecka före krigsutbrottet – innehöll. Man såg med viss optimism på att kriget snart skulle vara över: Se bara hur snabbt Hitler krossade motståndet i Polen!

Men snart börjar provningarna på allvar. Pakten mellan Stalin och Hitler innebar inget fribrev för de nordiska länderna. Den sovjetiska pressen på Finland blir hårdare för varje vecka. Inga finska förslag tycks tillräckliga för att mätta Stalins aptit. Så kommer bombningarna över Helsingfors sista dagen i november.

Under september och oktober 1939 hade det framkommit oenighet inom den svenska regeringen om hur den skulle ställa sig om Finland blev anfallet. Det fanns en stark folkopinion för

Finlands sak. En aktivistisk opinion gick också långt upp i de översta militära kretsarna. Statsministern Per Albin Hansson var starkt emot, tillsammans med finansministern Ernst Wigforss. Utrikesministern Rickard Sandler ville driva en aktivistisk linje, men tvangs avgå. Sverige kunde sträcka sig så långt som till att sända vapen och flygplan till Finland, liksom till att svenska frivilliga kunde få delta i striderna. Men så långt som till att sätta in reguljär svensk trupp ville regeringen inte sträcka sig.

Inte heller när Hitler anföll Danmark och Norge övervann idén om de nordiska brödrafolkens samhörighet den svenska regeringens fruktan för att bli indragen i världskriget. Man ansträngde sig för att stå på någorlunda god fot med alla stridande parter. Malmexporten till Tyskland fortsatte och handelsavtal slöts med Storbritannien. Man hade ännu i minnet hur den svenska folkförsörjningen kommit i kris under första världskriget. Lägg därtill att socialdemokraterna, också inom ramen för krigsårens samlingsregering, föreföll fast beslutna att fortsätta det välfärdsbygge som påbörjats under 1930-talet. För att det bygget skulle fortsätta var det nödvändigt att hålla sig utanför kriget.

Hur reagerade dåtidens svenskar på det osäkra läget? Jämsides med det större perspektivet försöker Berggren komma åt hur de enskilda människor han följer – Ingmar Bergmans mor Karin, journalisten Barbro Alving, författaren Ivar Lo Johansson, och andra – tänkte, och kan därmed visa den ovisshet som avspeglades i tanke och handling hos ”vanliga människor” likaväl som hos de politiska och militära beslutsfattarna. Därmed fördjupas vår förståelse av det förflutna; Berggren menar att utvecklingen måste tolkas utifrån de förutsättningar som då var för handen.

Det ska verkligen bli intressant att följa de kommande delarna av Henrik Berggrens behandling av Sverige under andra världskriget. För hur ska man på ett rättvist sätt bedöma Sveriges agerande? Från ett moraliskt perspektiv kunde väl statsminister Per Albin Hansson framstå som en svikare, när han inte steg in i kriget på Finlands sida. Men hans kompass var stadigt inriktad på att hålla Sverige utanför: Ett svenskt deltagande på någons sida kunde riskera att den demokratiska välfärdsstat som börjat byggas blev försinkad eller i värsta fall omintetgjord.

Att Berggren med detta dubbla perspektiv tar fram osäkerheten hjälper oss att bättre förstå hur och varför dåtidens makthavare och medborgare tänkte och handlade som de gjorde. Det blir spännande att följa de kommande delarna i trilogin, inte minst för mig personligen; med fortsättningskriget kom många evakuerade finländare till min norrländska hembygd. Var det ett tecken på att Sverige nu tog ett större ansvar för sitt östra broderfolk?

Lennart J. Lundqvist

■ Lärda essäer om Linnés dissertationer

Carina Nynäs och Lars Bergqvist: *A Linnaean Kaleidoscope*. The Hagströmer Medico-Historical Library. Fri tanke, Stockholm 2016

A Linnaean Kaleidoscope, ett verk i två band av Carina Nynäs och Lars Bergqvist, presenterar alla 186 dissertationer under Carl von Linnés presidium åren 1743–1776. Författarnas ambition har inte bara varit att redogöra för lärdomsprovets vetenskapliga innehåll utan de undersöker dissertationerna också ur ett idé- och kulturhistoriskt perspektiv. Benämningen kaleidoskop åsyftar författarnas strävan att genom de 186 lärdomsproven skapa en bild av Linnés mångsidiga värv. Dissertationerna presenteras i form av korta engelskspråkiga essäer som kontextualiserar avhandlingsteman med hjälp av forskningslitteratur om Linné och hans disciplar.

Dissertationerna är 186 till antalet men i själva verket fungerade Linné som preses för 185 lärdomsprov, medan Carl von

Linné den yngre agerade preses för den sista av dissertationerna, *Hypericum* (1776) med Carl Niklas Hellenius som respondent och Johannesörten som ämne. Tidens dissertationer kan betraktas som föregångare till dagens doktorsavhandlingar. Preses, handledaren, bestämde ämnet för avhandlingen och han var också oftast den huvudsakliga författaren. Enligt Linnés kollega J.G. Acrel brukade Linné diktera texten åt respondenten antingen på latin eller på svenska medan denne fick stå för den exakta språkdirkten. Respondenternas insats varierade men Linnés studenter var i vissa fall förhållandevis självständiga. Till exempel Johan Victor Sievert skrev av allt att döma sitt lärdomsprov *Aer Habitabilis* (1759) självständigt; arbetet handlade om luftens och vindens kvaliteter och inverkan på hälsan. Avhandlingen trycktes dock och den godkändes slutligen. Dissertationerna trycktes vanligen upp en vecka före försvaret och respondentens viktigaste uppgift var att försvara den vid en offentlig disputation. Dissertationerna varierade i längd från de kortaste på 4 sidor till den längsta på 58 sidor. Respondenten fick stå som författare till dissertationen bara han hänvisade till Linné, till exempel med orden ”som den välrenommerade preses har visat” (s. XII).

Dissertationerna är ursprungligen skrivna på latin och de har varit tillgängliga som engelskspråkiga sammandrag i Richard Pulteneys *A General View of the Writings of Linnaeus* (1781). Ungefär hälften av avhandlingarna har givits ut på svenska av Svenska Linnésällskapet i serien *Valda avhandlingar av Carl von Linnaeus i översättning* från och med 1921.

Som bekant handlar en stor del av dissertationerna om botanik, såväl om enskilda växter som botaniska samlingar och sammanställningar. Studierna om samlingar baserar sig ofta på andra naturalhistorikers framställningar. Till exempel Carl Gustav Sandmarks dissertation om Jamaicas växter, *Flora jamaicensis* (1759), baserar sig på Sir Hans Sloanes *A Voyage to the Islands Madera, Barbados, Nieves, S. Christophers and Jamaica* (1707–1725) och på Patrick Brownes *A Civil and Natural History of Jamaica* (1756). Redogörelserna för samlingarnas ursprung och tidigare forskning är viktiga uppgifter för dem som är intresserade av kunskaps-cirkulation. De visar också att tidens lärda var väl förtrogna med upptäckter och forskning som gjordes ute i världen. Linné var en

central figur i de lärda europeiska kretsarna och han korresponderade med alla ledande naturalhistoriker i Europa. De vetenskapliga nätverken stärktes ytterligare genom Linnés resande lärjungar som botaniserade på alla kontinenter.

Förutom botaniken är djur och zoologiska samlingar ett framträdande tema i dissertationerna. Till exempel Petrus Sundius *Surinamensia grilliana* handlar om en zoologisk samling från holländska Guyana. Plantageägaren Pater Gerret med sina söner skapade samlingen som bestod av 40 djur preparerade i alkohol. Samlingen gavs senare åt direktören för Svenska Ostindiska kompaniet Clas Grill (1705–1767) som donerade den till Uppsala universitets naturalkabinett. Affärsmannen och mecenaten Grill var en typisk figur på 1700-talet, en framgångsrik affärsman som stödde vetenskapen. Han beviljade till exempel ett räntefritt lån till Kungliga Vetenskapsakademien för anskaffandet av ett observatorium. Grill valdes till Kungliga Vetenskapsakademien som en av dess första ledamöter. *Surinamensia grilliana* innehåller bland annat en intressant skildring av en boaorm som benämns Cechris. Enligt tidens sed förekommer talrika referenser till tidigare beskrivningar. Ormen påstås svälja hela får, getter och hjortar, enligt vissa framställningar till och med bufflar. Efter en sådan måltid ligger boan stilla i åtta dagar vilket gör den till ett lätt och begärligt byte för ursprungsbefolkningen. Förutom en beskrivning av Surinams natur ger lärdomsprovet viktig kunskap om nätverken genom vilka naturalhistoriska föremål och forskning kring dem som rörde sig på 1700-talet.

En av förtjänsterna med *A Linnaean Kaleidoscope* är att den lyfter fram tidigare mindre uppmärksammade respondenter och lärdomsprov. Vissa handlar om frågor kring hälsa och näring, andra om kvinnor och barn. Hieronymus von der Burgs dissertation *Acetaria* presenterar 18 grönsaker som intas okokta och deras inverkan på hälsan diskuteras. Sallader rekommenderas för svaga, hetblodiga personer som lider av sömnproblem och brist på aptit. Enligt texten avkyler sallader, intagna med salt, olja och ättika, kroppen samtidigt som de stimulerar aptiten. Salladen betraktas dock inte som lämplig föda för alla, utan den kan förorsaka impotens och till och med ofruktsamhet hos män. För personer som gör hårt kroppsligt arbete rekommenderas fett kött och kålrot,

medan de som lever ett stillasittande liv bör undvika kött. Övermåttan konsumtion av kött och kaffe är något som Linné (och hans studenter) betraktar som hälsovådligt och varnar om upprepade gånger. Många av kostråden påminner mycket om dagens rekommendationer: mindre kött och salt, mera grönsaker i kombination med svettframkallande motion, dock med moderation.

Även om vissa av råden kring hälsa och kosthållning verkar moderna visar andra att det förflutna kan framstå som en främmande värld. Fredrik Lindbergs *Nutrix Noverca* från 1752 (Amman såsom styvmoder i svensk översättning) behandlar ammans roll och egenskaper. Linné rekommenderar amning och modersmjölk som barnets naturliga föda, och kritiserar överklassens vana att använda sig av ammor. Avhandlingen avslöjar också en fördomsfull inställning till de lägre stånden: enligt Linné var ammor ofta lägståndspersoner med en benägenhet till att inta alkoholhaltiga drycker. Förutom denna för barnet skadliga vana kunde amman visa sig vara en hysteriker vilket kunde ge spädbarnet luftbesvär. Av *Nutrix Noverca* framgår vidare att en svarthårig ammas mjölk ansågs vara bäst till sin kvalitet medan ammans röda hår innebar mjölk av sämre kvalitet. Det är lättare för den moderna läsaren att förstå Linnés syn på förhållandet mellan modern och barnet: amning bidrog till att skapa ett varmt förhållande mellan mor och barn. Linne ansåg alltså att det inte var tillräckligt att barnet fick modersmjölk utan mjölken skulle vara den egna moderns.

TVå av Linnés mest kända lärjungar saknas bland respondenterna eftersom de aldrig slutförde sina avhandlingar. Daniel Solander (1733–1782), som besökte Australien med kapten Cooks expedition 1768, studerade i Uppsala i nio år och hörde till Linnés närmaste krets. Han blev en framstående och internationellt känd botaniker och hedersdoktor i Oxford 1771. Pehr Kalm, känd som resenär till Nordamerika, professor i naturalhistoria och ekonomi samt rektor vid Kungliga Akademien i Åbo 1756–1757 slutförde inte heller sin avhandling. Däremot möter läsaren många respondenter som skulle förtjäna mera uppmärksamhet än vad de tidigare fått.

Flera av Linnés studenter kom från utlandet, bland annat från Tyskland och Ryssland. Tre ryska studenter försvarade dissertationer under Linnés presidium, bland annat Alexander de Karamyshev vars avhandling *Necessitas promovendae historiae naturalis*

in Rossia (1766) listar zoologiska föremål i samlingen Museum Petropolitanum. Författaren uppmuntrar också sina landsmän att använda exotiska växter som Pehr Kalm i Åbo hade lyckats acklimatisera till lokala förhållanden. Av studenterna från den östra rikshalvan som återvände till Finland efter sina studier kan Johan Haartman (1725–1787), benämnd den finländska medicinens far, nämnas. Han försvarade avhandlingen *De plantis hybridis* år 1751. Haartman kom att fungera som provincialmedicus i Åbo och Björneborgs län från 1754 och han grundade ett länslasarett i Åbo. Haartman är också känd som en föregångare när det gäller vaccinering, han började utföra variolation, det vill säga skyddssympning med var från smittkoppspatienter mot smittkoppor i Åbo 1754.

A Linnaean Kaleidoscope är ett fängslande verk. Det låter läsaren bekanta sig med 1700-talets vetenskap, idéer och kultur genom essäerna som beskriver respondenterna, unga män som levde i medlet av 1700-talet, samtidigt som läsaren får ta del av naturalhistoriska fakta och kurios, medicinsk historia, uppgifter om vardagsliv och en del anekdoter. Essäerna belyser dissertationernas bakgrund, deras innehåll och den idé- och lärdomshistoriska kontexten som 1700-talets samhälle och kultur innebar. De ger en utmärkt bild av vad 1700-talets europeiska naturvetenskap intresserade sig för, hur kunskapen cirkulerade i naturvetenskapens värld och vilka nätverk den rörde sig i. De hågade kan söka sig till själva dissertationerna som finns tillgängliga på latin eller i vissa fall i översättningar till olika språk. Essäerna kan därmed fungera som ingångar till de egentliga dissertationerna men de är också njutbar läsning som sådana.

Verket i två band är illustrerat med ursprungliga bilder. Dissertationerna presenteras i kronologisk ordning och de, liksom respondenterna, är listade i alfabetisk ordning i slutet av boken. Detta tillsammans med ett personregister samt ett tematiskt indelat sakregister gör *A Linnaean Kaleidoscope* till ett nyttigt verk för forskare och andra som är intresserade av Carl von Linné och världen som han levde i.

Laura Hollsten

En tidigare version av recensionen har utkommit på finska i *Auratica* 9/2018, s. 70–73.

■ Det nya kalla kriget sett i backspegeln

William H. Hill: *No place for Russia. European security institutions since 1989*. Columbia University Press, New York 2018

När Berlinmuren föll väcktes nytt hopp om ett enat Europa. Världskrigets förödelse och Sovjet-erans förtryck skulle aldrig mera få upprepas. Nu väntade ett nytt samarbetsklimat trodde man. Både stater och civilsamhällen i Väst sökte kontakt med sina motsvarigheter i Öst. För svensk och finländsk del riktades intresset osökt mot de baltiska länderna. De många frågor som behövde lösas i Östeuropa gav samtidigt upphov till möten och konferenser. Man skapade också internationella organ, där ett nytt Europa skulle arbetas fram. En viktig roll spelade Helsingforsavtalet som återopades av centrala aktörer och hölls vid liv av Helsingfors-grupper i de tidigare öststaterna.

Efter de nära trettio år som gått sedan 1990 ter sig de europeiska länderna i dag åter splittrade, och misstron från förr tycks ha återvänt. Hur kunde då viljan att förstå varandra så snabbt upplösas? William Hill har nyligen sökt besvara frågan. I sin bok *No place for Russia* med undertiteln *European security institutions since 1989* kommer han så nära ett svar på frågan som man kan begära. Såsom diplomat och som en av de ledande bakom de dåtida samarbetsförsöken är han väl lämpad för detta. Hill, som är pensionerad från USA:s National War College, var länge delaktig i arbetet med OSCE, den organisation som skulle erbjuda ett forum för EU:s stater liksom de nya stater som uppkom efter Sovjet-eran. Han svarade även för konkreta insatser med övervakning och hjälp som OSCE (först CSCE) gav till oroshårdar i vissa tidigare Sovjetrepubliker och på Balkan.

Hill har med avsikt satt en titel som kan tolkas olika – som ett neutralt konstaterande eller för att påpeka att somliga inte velat ge Ryssland reell röst i den nya säkerhetspolitiken. Hans tes är att det ”nya” kalla kriget beror, inte minst, på att aktörerna inte varit nog lyhörda för alla parterns behov. Därmed växte klyftan mellan Väst

och Moskva, till dess att misstron spräckte samarbetet. Hill menar att ingen avsiktligt ville nå detta resultat, men att det blev så ändå.

Tidigt hade EU ansett att Ryssland är så olikt Europa att man måste skapa en speciell relation mellan detta och unionen. Så länge hälften av Europas stater var med i EU gick det bra, men när EU fick fler medlemmar blev Ryssland alltmer ensamt på gungbrädet andra kant. Vad NATO beträffar talade ryssarna först om att ansluta sig, men de gjorde det inte och ingav inte ens någon ansökan.

Eftersom Ryssland misstrodde NATO sedan starten på 1940-talet medan USA ansåg att NATO var det enda organ som kunde skänka Europa nödvändig stabilitet, var det upplagt för konflikt. I Moskva önskade man i stället få en plattform, som till skillnad från NATO och EU gjorde deltagarna jämställda. I EU vägde ju de stora länderna tyngst, och i NATO dominerade USA helt. Att USA också prioriterade de NATO-vänliga före detta satellitstaterna som ville få självbestämmande och marknadsekonomi gjorde inte saken lättare.

Ändå kom sig det ryska missnöjet inte främst av att Öst ifrågasatte NATO – utan av att Ryssland inte fick en fullvärdig roll i de fora som styrde säkerhetspolitiken. Det började märkas inför kriget i det forna Jugoslavien, där Ryssland fick godta att Väst erkände Kosovos självständighet utan att ha rådfrågat Moskva. När så USA skaffade FN:s klartecken för att agera i Libyen och därtill tog detta som en förevändning för att eliminera Muammar Gaddafi blev måttet rågat – i varje fall för Vladimir Putins del. Han ansåg sig inte längre kunna lita på Västmakterna. Dessa ansåg i sin tur att Putin hade blockerat en lösning som varit tänkt att skapa stabilitet.

För de nya randstaterna var läget nytt. Enligt Moskva var den så kallade ”nära omvärlden” en sfär där ledningen ansåg sig ha rätt att utöva fortsatt inflytande. Det är väl känt hur Moskva hanterade Georgien, Tjetjenien och Moldavien, medan den senare så infekterade Krimfrågan först tycktes vara på väg att lösas. Att Väst i hög grad lät Ryssland sköta sina bortfallna provinser i söder så som det ville fick ledningen att tro att detsamma skulle gälla Krim och östra Ukraina. Bedömningen skulle bli ödesdiger. (Man kan som ett kuriosum nämna att president Clinton en gång i ett

tal jämförde Moskvas önskan att hålla ihop det ryska väldet med Lincolns, då han sökte hindra sydstaterna från att lämna unionen).

Hade Ryssland varit mer villigt, menar William Hill, att ge sina tidigare vasallstater större frihet, alltså att godta deras självständighet som ett faktum, hade nog problemen gentemot Väst också blivit mindre. Den åsikten är förstås inte ovanlig men mot den talar en nedärvd misstänksamhet i Moskva.

Bland ryska politiker och den ryska allmänheten framstod Gorbatsjovs och Jeltsins välvilja mot Väst som omöjlig, hos många som rent förräderi. Att Jeltsins omtalade västliga ekonomiska expertgrupp dessutom gick bet på sin uppgift – att visa väg mot marknadsekonomin och privatisera statsföretagen – gjorde inte ryssarna mindre upprörda.

Den ryska ledningen sökte bära av dessa västkritiska stämningar bland befolkningen. Redan vid 1994 års OSCE-möte i Budapest varnade Jeltsin president Clinton för att ett nytt kallt krig hotade. Ändå var det först efter millennieskiftet som krisen blev akut. Putin ansåg sig inte ha samma skäl som sin företrädare att gå Väst till mötes i säkerhetspolitiken. Hjälpt av sin beslutssamhet mot Tjetjeniens rebeller liksom av stigande intäkter från oljeexporten kunde han lättare driva en utrikespolitik i det han ansåg vara landets intresse.

William Hills genomgång är varsam och väl argumenterad. Hans förklaringar till Rysslands växande misstro mot Väst ter sig trovärdiga och borde begrundas av dem som leder vår utrikespolitik. Boken är gjord för kalenderbitare men kan också hjälpa dem som vill veta mera om bägge parternas missgrepp.

Carl Johan Ljungberg

Medverkande

Laura Hollsten, universitetslärare i allmän historia vid Åbo Akademi (laura.hollsten@abo.fi)

Panu Petteri Höglund, FM, forskarstuderande i tyska vid Åbo Akademi (phoglund@abo.fi)

Torbjörn Kevin, PM, chefredaktör emeritus, Åbo (tjvkevin@gmail.com)

Svante Lindberg, docent, akademilektor i franska vid Åbo Akademi (svante.lindberg@abo.fi)

Carl Johan Ljungberg, Ph.D. i Politics från Catholic University of America, f.d. medarbetare vid Näringslivets tankesmedja Timbro i Stockholm och frilansskribent (carljohan.ljungberg@comhem.se)

Lennart J. Lundqvist, professor emeritus i statsvetenskap med särskild inriktning mot organisation och genomförandeprocesser inom miljöområdet, Göteborgs universitet (lennart.lundqvist@pol.gu.se)

Tobias Pontara, docent i musikvetenskap vid Göteborgs universitet (tobias.pontara@gu.se)

Andrej Scheglov, fil.dr., forskare vid Institutet för allmän historia, Rysslands vetenskapsakademi, professor vid Moskvas pedagogiska statliga universitet (ascheglov@mail.ru)